

अपाङ्ग बालबालिकाहरूको सामाजिक अध्ययन

(हंसपुर गा.वि.स. अर्घाखाँचीको एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय
विभागअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर

तहको आंशिक आवश्यकतापरिपूर्तिका

लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

मधु मरासिनी

रोल नं. २६३

परीक्षा रोल नं. २८०१४१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय क्याम्पस
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र
केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा मधु मरासिनीले अपाङ्ग बालबालिकाहरूको सामाजिक अध्ययन” विषयक शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र उहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
सह-प्रा. डा. केशव कुमार श्रेष्ठ

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर

मिति: २०६६/०१/२२

त्रिभूवन विश्वविद्यालय
मानवीकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायसमाजशास्त्र/मानवशास्त्रकेन्द्रिय
विभाग, किर्तिपूर

स्वीकृतपत्र

त्रिभूवन विश्वविद्यालय मानवीकी तथा समाजशास्त्र अन्तर्गत श्री मधु मरासिनी 'अपाङ्ग बालबालिकाको सामाजिक एक अध्ययन विषयक शोधपत्र समाजशास्त्र विषय को स्नातकोत्तर अपाधिका लागि उचित ठहराइएकोले स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्यांकन समिति

विभागीय प्रमुख

डा. ओम गुरुङ

.....

वाह्य परिक्षक

चिन्तामणि पोखरेल

.....

शोधपत्रनिर्देशक

डा. केशव कुमार श्रेष्ठ

.....

मिति २०६६/ ०३/३१ गते

कृतज्ञता पत्र

अपाङ्ग बालबालिकाको सामाजिक अध्ययन को शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी संकाय को समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विषयमा स्नाकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न को लागि तयार पारिएको हो । यस पत्र तयार गर्नको लागि आवश्यक सल्लाह सुझाव दिनुहुने मानविकी संकायको समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्रको विभागीय प्रमुख ओम गुरुङ्ग ज्यूलाई हृदय देखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्र लेखनको लागि शुरु देखि अन्त्यसम्म आफ्ना विविध व्यस्थताका बाबजुद पनि आफ्नो अमूल्य समयलाई निरन्तर रूपमा यस शोधपत्र मा सल्लाह सुझाव नीति निर्देशन गर्दै हरबखत सहयोग गर्ने यसै विभागका आदरणीय गुरु डा. केशव कुमार श्रेष्ठ प्रति हृदय देखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरी यस उच्च तह सम्म पुग्न हरबखत अविच्छिन्न रूपले प्रयासरत रहनु भएका मेरा श्रदेय बुबा आमा प्रति आभारी छु । यसै गरी शोध पत्र तयार गर्ने क्रममा महिले सोधेका प्रश्नहरु को उत्तर दिने साना-साना भाई बहिनी लगायत उनीहरु को अभिभावक बुबा आमा प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । विविध समस्याहरु संग जुभुदै मलाई पढन र यो शोधपत्र का लागि हरपल सहयोग पुऱ्याउने साथै आफ्ना मनोकांक्षा लाई मेरो सफलतामा समर्पण गर्दै शोधपत्र सामग्रीहरु जुटाइदिने श्रीमान गोविन्द पन्थी, भाइ दिनेश र रमेश मरासिनी लाई हृदय देखि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्र का लागि आवश्यक पर्ने पुस्तक पुस्तिका पत्र पत्रिका तथा अप्रकाशित शोधपत्र उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने त्रि.वि. केन्द्रिय पुस्तकालय, साथै विभिन्न पत्र पत्रिका हरु उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने सिविन कार्यालयलाई पनि सहयोग प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा लेखन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने कम्प्युटर टङ्कन र प्रिन्टिङ्ग गरी सहयोग गरिदिनु हुने मधु मरासिनी ज्यू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु

विषयसूची

सिफारिस पत्र	
स्वीकृत पत्र	
कृतज्ञताज्ञापन	
विषयसूची	
तालिका सूची	
	पृष्ठ
अध्याय- एक परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	१०
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	११
१.४ अध्ययनको महत्त्व	११
१.५ अध्ययन को संगठन	१३
अध्याय दुई	
साहित्यको पुनरावलोकन	१४
अध्याय तीन	
अनुसन्धान पद्धति	
३.१ अनुसन्धान क्षेत्रको छनोट र यसको औचित्य	२६
३.२ अनुसन्धानको ढाँचा	२६
३.३ अध्ययनको समग्रता र नमुना छनोट	२७
३.४ तथ्यहरुको स्रोत तथा प्रकृति	२७
३.५ तथ्याङ्ग संकलन विधि	२७
३.५.१ प्राथमिक स्रोत	२८
३.५.१.१ अन्तर्वार्ता	२८
३.५.१.२ अवलोकन	२८

३.५.१.३ प्रश्नावली सूची	२८
३.५.१.४ प्रमुख जानाकार व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता	२८
३.५.२ द्वितीय	२९
३.६ तथ्याङ्गको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	२९
३.७ अध्ययनको सीमा	२९
अध्याय-चार: अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक तथा जनसंख्याको परिचय	
४.१ अर्घाखाँची जिल्ला को संक्षिप्त परिचय	३०
४.१.१ क्षेत्रफल सीमान र अवस्थिति	३०
४.२ स्थानीय निकाय को विभाजन	३२
४.३ अर्घाखाँची जिल्ला का प्रमुख स्थलहरु	३२
४.३.१ पौराणिक धार्मिक स्थलहरु	३२
४.३.२ ऐतिहासिक धार्मिक स्थल	३३
४.३.३ अन्य महत्वपूर्ण स्थल हरु	३३
४.४ भरना र तालहरु	३३
४.५ हावापानी	३३
४.६ खनिज	३३
४.७ सामाजिक अवस्था	३४
४.८ आर्थिक अवस्था	३४
४.९ शैक्षिक अवस्था	३४
४.१३ यस गा.वि.स मा रहेका सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरु	३५
अध्याय पाँच: अपाङ्ग बाल बालिकाहरुको तथ्याङ्गहरु विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण ३६-	
५.१ अपाङ्ग बालबालिकाको शैक्षिक स्थिति	३६
५.१.१ शैक्षिक अवस्था	३६
५.१.२ उमेर को बनावट	३७
५.१.३ लैंगिक बनावट	३७

५.१.४ क्षमता को विवरण	३८
५.२ आर्थिक अवस्था	३९
५.२.१ अभिभावकको आम्दानी विवरण	३९
५.२.२ अभिभावक को पेशा विवरण	४०
५.२.३ पारिवारिक बोनोट	४१
५.२.४ अपाङ्गता को प्रकृति	४२
५.२.५ जातीय आधार मा अपाङ्गता	४३
अध्याय छ : सामाजिक र आर्थिक समस्याहरू र अपाङ्गतामा देखापरेका व्यक्तिगत पारिवारिक समस्या	
६.१ अपाङ्गता प्रति समाजको दृष्टिकोण	४४
६.१.१ अपाङ्ग हुनाको कारणबारे अभिभावकको धारणा	४४
६.१.२ अपाङ्ग प्रति परिवारका सदस्यले गर्ने व्यवहार	४५
६.१.३ अपाङ्ग बालबालिका प्रति छिमेकी ले गर्ने व्यवहार	४५
६.१.४ समाजबाट अपाङ्ग परिवार प्रति गर्ने गरेको व्यवहार	४६
६.२ अपाङ्ग बालबालिका को सामाजिक,	४६
६.२.१ आर्थिक, पारिवारिक, समस्या	४६
६.३ सरसफाई	४८
६.४ अपाङ्गको परिवार प्रतिको धारणा	४८
६.५ घरमा कोही नहुदाँ को अवस्था	४९
६.६ अपाङ्ग बालबालिका को स्वभाव:	४९
६.७ मनोरञ्जन	४९
६.८ आर्थिक समस्या-	५०
६.९ सामाजिक समस्या:-	५०
अध्याय: ७ सारांस निष्कर्ष र सुझावहरू	५७
७.२ निष्कर्ष	५५

७.३ सुभाबहरु
सन्दर्भसामग्री

५९
६१

तालिका सूची

तालिका १ : अपाङ्ग बालबालिका को शैक्षिक स्थिति	३६
तालिका २ : उमेरको आधारमा	३७
तालिका ३ : लैंगिक बनावट	३७
तालिका ४ : क्षमता को विवरण	३८
तालिका ५ : अभिभावक को आम्दानी विवरण	३९
तालिका ६ : अभिभावक को पेशा विवरण	४०
तालिका ७ : पारिवारिक बजेट	४१
तालिका ८: अपाङ्गता को प्रकृति	४२
तालिका ९ जातीय आधार मा अपाङ्गता	४३
तालिका १० : अपाङ्ग हुनाको कारणबारे अभिभावकको धारणा	४४
तालिका ११: पारिवारिक समस्या	४७
तालिका १२ : अपाङ्गको परिवार प्रतिको धारणा	४८

अध्याय एक

परिचय

नेपाल एक अल्पविकसित देश हो । अहिले विश्वको सम्पर्क यातयात तथा संचार आदीको सुविधाका कारणले गर्दा विकाशका केही लहरहरु देखिन थालेको छ । विकाशका क्रममा बालबालिकाको ठुलो हात रहन्छ । किनकि देशको भविष्यका कर्णधार भनेकै बाल-बालिका हुन् । आजका बाल भोलीको कर्मठ विवेकशील एवम् जिम्मेवार नागरिक हुन । बाल्यकाल मानव जीवनको सुरुवात हो । यही अवस्थाबाट उनीहरुले सही वातावरण राम्रो पालनपोषण पाए राम्रो विचार लिने र सही दिशामा आफ्नो जीवनलाई लैजान सक्दछन् । यसको विपरित बाल-बालिकामा राम्रो पालन पोषण हेरचाह नभए उनीहरुमा कुपोषणबाट अपाङ्ग हुन गई समाजको बोभको रुपमा देखापर्दछन्, त्यसैले बाल-बालिकालाई समयमा नै राम्रो पालन पोषण शिक्षा दिक्षा उपचार दिन सक्नुमा परिवार राष्ट्र समाजको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

प्रत्येक राष्ट्रले बाल-बालिकाको चरित्र निर्माणमा महत्वपूर्ण भूमिक निर्वाह गर्नुपर्छ, भन्ने वास्तविकता प्रति सहमति दर्शाउदै संयुक्तराष्ट्रसंघ का महासचिव कोफी अन्नानले विश्वमा १४ करोड बालबालिका प्राथमिक शिक्षाबाट बञ्चित छन् । बालबालिकाको उचित स्याहर रेखदेख र शिक्षा दिक्षाको व्यवस्था हुन नसके केवल आर्थिक गतीमा मात्र बाधा पर्ने होइन की प्रजातन्त्रको सम्भावना र स्थायी शान्तिमा समेत प्रतिकूल असर पर्न सक्छ, भन्ने कुरा युनिसेफको सन १९९७ प्रतिवेदनलाई दिनुभएको सन्देशमा व्यक्त गर्नु भएको छ (यु.एन रिपोर्ट २००३) ।

हरेक देशमा आ-आफ्ना मूल्य मान्यता हुन्छन् जस्ले बालबालिको गतिमा सोही प्रभाव पारिरहेको हुन्छ, परन्तु प्रायः सबै देशको मूल्य र मान्यतामा बालअधिकार सम्बन्धी सन्धी सम्भौताहरु बनाइएका हुन्छ तर ती लागु भने कमै भएको पाइन्छ, त्यस्तै हाम्रो देशमा पनि अपाङ्ग बालबालिकाहरु प्रति सन्धि सम्भौता, अधिकारका बारेका अनुमोदन नभएका होइनन् तर तिनको उपयोग र लागु भने सबै ठाउँमा समान रुपमा हुन सकिरहेका छैन । सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरु युनडिपी, युनिसेफ, मानवअधिकार, राष्ट्रिय अपाङ्ग महासंघ लगायतले अपाङ्गताको बारेमा विभिन्न

परिभाषा देखि लिएर अपाङ्गता को बारेमा अधिकार सन्धि सम्झौता गरेको पाईन्छ । ती हरुलाई हेर्दा अपाङ्गको बारेमा बनेका सन्धि, सम्झौता, महासन्धि अधिकार एउटा प्रकाशक को रूपमा मात्र रहेको पाईन्छ । तर त्यसलाई कहाँ कति कसले कसरी प्रयोग गरीरहेका छन, प्रयोग भइरहेको छ कि छैन भन्ने बारेका त्यति चासो न गैर सरकारी संस्थाले गरेको पाईन्छ न त सरकार ले नै । यसरी हेर्दा अपाङ्ग सम्बन्धी जति नियमहरु बनेका छन सबै सिमित रूपमा रहेको पाईन्छ ।

नेपालमा स्वास्थ्य क्षेत्रको विकासमा सरकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रबाट विभिन्न कदमहरु चालिएका छन् । सन १९९८ को अपाङ्ग सर्वेक्षण अनुसार नेपाल मा ३.४१ जनताहरु अपाङ्ग भएको पाईन्छ । विश्व स्वास्थ्य संगठन १९७६ अनुसार विश्वमा १० प्रतिशत मानिसहरु अपाङ्ग भएका छ । यहाँको गरीबी को जनसंख्या दिनप्रति दिन वृद्धि शिक्षाको कमी र अन्धविश्वासको परिणाम स्वरुप अपाङ्गको संख्यामा निरन्तर वृद्धिबाट समस्याहरुमा वृद्धि आउन सक्छ । अपाङ्गहरु साहारा बिना बाँचन मुस्किल हुने हुदाँ उनीहरु समाज र परिवारबाट तिरस्कृत तथा अपहेलित भई अमानवीय रूपमा बाँचन बाध्य भएका छन् । यस्ता अपाङ्गको संख्या शहरी क्षेत्रमा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा बढि देखिन्छ । जहाँ स्वास्थ्य सुविधा पुग्न सकिरहेको छैन ।

नेपालमा विभिन्न प्रकारका बाल अपाङ्गहरु छन् । ती अपाङ्गहरु हल्का, मध्यम र अति रूपमा पाईन्छ । अपाङ्ग एउटा रोग हो । जसले गर्दा सक्षम मानिस सरह शारीरिक अंगको विकास भएको हुदैन र विभिन्न समस्याबाट पिडित भएका छन् । नेपाली समाजमा अपाङ्गता सम्बन्धित चेतना र सकारात्मक धारणाको विकास नहुनाले अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरु शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, आवत जावत र संचार सेवा दैनिक जीवन यापन एवं सामाजिक गतिविधिबाट समेत बन्चित हुनुपर्ने स्थिति रहेको छ । अपाङ्गता कहिले पनि निको नहुने रोग भएता पनि तिनीहरुलाई विशेष शिक्षा, तालिम, उपचारद्वारा समाजका साधारण व्यक्तिहरु बनाउन सकिन्छ र तिनीहरु पनि देशका योग्य नागरिक बन्न सक्दछन् र यसको लागि देशको विद्यमान अवस्था, यिनीहरु प्रति स्थानीय विचार एवं धारणा र अभिभावक, समुदाय तथा समाजको अपाङ्गप्रति राम्रो व्यवहार हुनु अति आवश्यक छ ।

वास्तवमा भन्ने हो भने अपाङ्गता बारेमा एउटै परिभाषा पाउन समेत ग्राहो भइरहेको छ, सबै संघ सस्था र सरकार गैरसरकारी संस्था आ-आफ्नो तरिकाबाट परिभाषा दिएको पाइन्छ । जस्तै शरीरका अङ्गहरु र शारीरिक प्रणालीमा भएको समस्याको कारण भौतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरण साथै सञ्चार समेतबाट सिर्जना भएको अवरोध समेतले दैनिक क्रियाकलाप सामान्य रुपमा सञ्चालन गर्न एवं सामाजिक जीवनमा पूर्ण सहभागी हुन कठिनाई हुने अवस्थालाई अपाङ्गता भनिन्छ (अपाङ्गताको परिभाषा तथा अपाङ्गपनको निर्धारण २०६३) ।

अपाङ्गता भन्नाले दैनिक चर्या गर्न शारीरिक वा मानसिक तवरले असमर्थ वा अक्षम भएको नेपाली नागरिकलाई सम्झनु पर्छ

अपाङ्गतालाई परिभाषित गर्ने सम्बन्धमा स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय रुपमा निम्न आधारमा गरेको पाइन्छ ।

१. त्यस्तो व्यक्ति जो अन्य व्यक्तिभन्दा फरक देखिन्छ वा फरक क्रियाकलाप गर्दछ ।
२. त्यस्तो व्यक्ति जसको शरीरको केही भाग काम गर्दैन वा धेरै समयदेखि त्यस्तो भागमा प्रगति भएको छैन ।
३. त्यस्तो व्यक्ति जो सामान्य रुपमा दैनिक जीवन यापनका क्रियाकलाप गर्न अरु भन्दा फरक रुपमा सक्षम छ ।
४. त्यस्तो व्यक्ति जसले आफ्नो उमेर अरु व्यक्ति सरह सिक्न बुझ्न वा गर्न सक्दैन (अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन: २०३९) ।

त्यस्तै अपाङ्गताको वर्गीकरण

शारीरिक अङ्गहरु र शारीरिक प्रणालीमा भएको समस्या एवं कठिनाईका प्रकृति अनुसार अपाङ्गतालाई निम्न बमोजिम सात प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

१. **शारीरिक अपाङ्गता:-** स्नायु मांसपेशी र जोर्नीहरु तथा हड्डीको बनावट एवं सञ्चालन कार्यहरुमा भएको समस्याको कारणबाट व्यक्तिमा शारीरिक अङ्गहरुको सञ्चालन, प्रयोग र हिँडडुलमा आएको समस्या शारीरिक अपाङ्गता हो । जस्तै:-

बाल पक्षाघात -पोलियो) मष्तिष्क पक्षाघात, शारीरिक अङ्ग विहिन, कुष्ठरोग, मांशपेशी विचलन जोर्नी र मेरुदण्ड सम्बन्धी स्थायी समस्या, क्लब फिट पैताला - फर्केको) रिकेट्स हड्डी सम्बन्धी समस्याका कारण उत्पन्न अशक्तता इत्यादी शारीरिक अपाङ्गता हो । होचा पुङ्काहरु को परिभाषा अनुसार) पनि यस वर्गीकरण पर्दछन् ।

२ **दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता:** दृष्टि सम्बन्धी समस्याका कारणबाट व्यक्तिमा कुनै पनि वस्तुको आकृति, आकार रूप र रङ्गको ज्ञान नहुने स्थिति दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता हो । यो निम्न दुई प्रकारको हुन्छ ।

क. दृष्टि विहिनता:- कुनै औषधी शल्य चिकित्सा तथा चश्मा प्रयोग जस्ता उपचारबाट पनि दुबै आँखाले हातको औंला १० फिटको दुरीबाट छुट्याउन सक्दैन अर्थात स्नेलेन चार्टको पहिलो लाइनको अक्षर ३/६० पढ्न सक्दैन भने त्यस्तो व्यक्तिलाई दृष्टिविहिन मानिनेछ ।

ख. न्यून दृष्टियुक्त:- कुनै व्यक्तिको औषधी, शल्य चिकित्सा तथा चश्मा प्रयोग जस्ता उपचारबाट पनि २० फिटको दुरीबाट हातको औंला छुट्याउन सक्दैन अर्थात स्नेलेन चार्टको चौथो लाइनको अक्षर ६/१८ पढ्न सक्दैन भने त्यस्तो व्यक्तिलाई न्यून दृष्टियुक्त मानिनेछ ।

३ **सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता:-** सुनाईका अङ्गहरुको बनाबट एवं स्वरको पहिचान, स्थान, उतार चढाव तथा स्वरको मात्रा र गुण छुट्याउने कार्यमा व्यक्तिमा भएको समस्या सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता हो । यो निम्न दुई प्रकारको हुन्छ ।

३.१ **बहिरा:-** नसुन्ने, अस्पष्ट बोल्ने वा बोल्न नसक्ने र सञ्चारका लागि सांकेतिक भाषा प्रयोग गर्नु पर्ने व्यक्ति बहिरा हो । ८० डेसिबल भन्दा माथिको ध्वनि पनि सुन्न नसक्ने व्यक्तिलाई बहिरा मानिनेछ ।

३.२ **सुस्त श्रवण:-** कान कममात्र सुन्ने तर कम सुनेर सफासँग बोल्न सक्ने, थोरै मात्र बोल्न सक्ने, सुन्नलाई कानमा श्रवण यन्त्र राख्नुपर्ने व्यक्ति सुस्त श्रवण हो । ६५ डेसिबल सम्मको ध्वनि सुन्न सक्ने व्यक्तिलाई सुस्त श्रवण मानिने छ ।

- ४ श्रवण दृष्टिविहिनः- श्रवण र दृष्टिविहिनता दुबै भएको व्यक्ति श्रवण दृष्टिविहिन अपाङ्ग मानिने छ ।
- ५ स्वर बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गः- स्वर र बोलाई सम्बन्धी अङ्गहरुमा उत्पन्न अप्ठेरोको कारण तथा बोल्दा स्वरको उतार चढावमा कठिनाई, बोली स्पष्ट नहुनु, बोल्दा शब्द वा अक्षर दोहोरिनु स्वर र बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता मानिनेछ ।
- ६ मानसिक अपाङ्गताः- मस्तिष्क र मानसिक अङ्गहरुमा आएको समस्या तथा सचेतन, अभिमुखिकरण, स्फूर्ति, स्मरण शक्ति, भाषा, गणना जस्ता बौद्धिक कार्य सम्पादनका सन्दर्भमा आउने समस्याको कारणले उमेर र परिस्थिति अनुसार व्यवहार गर्न नसक्नु तथा बौद्धिक सिकाईमा ढिलो हुनुलाई मानसिक अपाङ्गता मानिनेछ । यो निम्न ३ प्रकारको हुन्छ
- ६.१ बौद्धिक अपाङ्गता/सुस्त मनस्थितिः १८ वर्षको उमेर अगावै बौद्धिक विकाश नभएका कारणले वा वातावरण सापेक्ष क्रियाकलापहरु गर्न कठिनाई हुने व्यक्तिलाई बौद्धिक अपाङ्ग/सुस्त मनस्थिति मानिनेछ ।
- ६.२ मानसिक अस्वस्थताः- मानसिक अस्वस्थता वा कमी कमजोरी वा विकृतिको कारण दैनिक जीवन यापन गर्न कठिनाई हुने अशक्ततालाई मानसिक अस्वस्थता मानिनेछ ।
- ६.३ अटिज्म :- जन्मजात रुपमा कुनै व्यक्तिको उमेरको विकाश सँगै सामान्य व्यवहार नदेखिनु, स्वाभाविक प्रतिक्रिया देखाउनु, एउटै क्रिया लगातार दोहोर्याई रहनु, अरुसँग घुलमिल नहुनु वा तिब्र प्रतिक्रिया गर्नुलाई अटिज्म मानिनेछ ।
- ७ बहु अपाङ्गताः- माथि उल्लेखित मध्ये एउटै व्यक्तिमा दुई वा दुई भन्दा बढी प्रकारका अपाङ्गताको समस्यालाई बहुअपाङ्गता मानिनेछ, (अपाङ्गताको परिभाषा तथा अपाङ्गपनको निर्धारण २०६३) ।

जहाँ गरीबी हुन्छ त्यहाँ अपाङ्गता हुन्छ कारण गरीबी भित्र अशिक्षा, अभाव जस्ता कुराहरु लुकिरहेका हुन्छन् । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको व्यक्तित्व विकाशका लागि प्रमुख बाधक अभिभावक तथा समाजमा व्याप्त रहेको पुरातनवादी मानसिकता हो । अपाङ्गता व्यक्तिगत मात्र समस्या नभएर सामाजिक तथा भौतिक अवरोधहरुले

सिर्जना गरेको समस्या हो भन्न सकिन्छ, तर यसलाई गम्भीर रूपमा सोच्ने भने कोही नहुँदा यसको गम्भीर रूपमा समस्या उत्पत्ति भएको पाइन्छ ।

नेपाल जस्तो विकासमुख देशमा अपाङ्गता एउटा चुनौति जस्तो विषय हो तर यसलाई केही कम गर्नको लागि शिक्षा र ज्ञान, अभिभावकहरुमा फैलाउनु आवश्यक देखिन्छ । अपाङ्गहरु सबै एकै प्रकारको हुँदैनन् साङ्ग जस्तै अपाङ्गमा सीप, कला, कौशल रहेको हुन्छ । तर उनीहरु प्रयोग गर्न उनीहरु ठाउँ पाइरहेका हुँदैनन् । भने अर्को आफूमा शिक्षा, चेतना, अभावका कारण सानो कुराबाट बञ्चित भइरहेका हुन्छन् । उनीहरु ठाउँ ठाउँमा अपाङ्गता पुनर्स्थापना तथा रोकथापको लागि धेरै नै प्रभावकारी रहेको देखिन्छ तर थोरै ठाउँमा यस्ता पुनर्स्थापना केन्द्रहरु खोलिए पनि राष्ट्रभरिका सम्पूर्ण अपाङ्गताहरुलाई समेट्न नसकेको वर्तमान परिपेक्ष्यमा नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायले यस तर्फ ध्यान पुऱ्याई सम्पूर्ण अपाङ्गहरु समक्ष समुदायमा आधारित अपाङ्ग पुनर्स्थापना कार्यक्रम पुऱ्याउने भन्ने चुनौतिको सामना गर्न राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गरी प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यान्वयन गराउन सकेमा अपाङ्गहरुको वर्तमान अवस्था धेरै परिवर्तन ल्याउन सकिने कुरामा विवाद नहोला ।

नेपालमा अपाङ्ग व्यक्तिहरुलाई शिक्षा दिने व्यवस्थाको थालनी २०२१ सालबाट भएको पाइन्छ । यस भन्दा अगाडि २०१८ साल तिर रोटरी क्लबले कुमार नामक व्यक्ति लाई संयुक्त राज्य अमेरिकाको वोसटन स्थित पार्किन्स इन्स्टिच्युट फर द ब्लाइन्ड नामक संस्थामा एक महिना को शिक्षक तालिम लिन पठाएको र स्वदेश फर्केपछि जाउलाखेलमा चार-पाँच जना अन्धा विद्यार्थी पढाउने गरी उनले अन्धाहरुको विद्यालय सञ्चालन गरेका थिए । तर केही महिना पछि नै सो विद्यालय बन्द भएको थियो । त्यस्तै २०२० सालमा इसावेल ग्रान्ट नाम गरेकी नेत्रहीन अमेरिकी महिला नेपालमा छुट्टि बनाउन आएको समयमा नेपालमा अन्धाहरुका लागि शिक्षाको कुनै व्यवस्था नभएको बुझेर तत्कालीन अधिकारीहरु संग कुरा गरी अन्धाहरुको एकीकृत कक्षा सञ्चालन गर्न अनुरोध गरिन् र एकजना अन्धा पिसकोर स्वयम्सेवक लाई शैक्षिक सामग्री सहित नेपाल पठाएको पाइन्छ । यसको संस्थागत शुरुवात भने २०२१ सालको मीनपचास को विदामा लेबोरेटरी स्कूलका शिक्षक तथा कलेज अफल एजुकेशनमा केही विद्यार्थीहरु लाई अन्धाहरु लाई पढाउने तालिम दिइयो र २०२१

साल फागुनदेखि लेबोरेटरी स्कूलमा आठ नौ जना अन्धा विद्यार्थीहरु भर्ना गरी एकीकृत शिक्षा कार्यक्रमको थालनी भयो ।

यसै गरी २०२३ सालमा बाल मन्दिर नक्सालमा बहिरा बालबालिका लागि विद्यालय स्थापना भयो । शारीरिक अपाङ्गता को क्षेत्रमा स्वयम् अपाङ्ग व्यक्ति खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको सक्रियतामा नेपाल अन्धा अपाङ्ग संघ स्थापना भयो । शिक्षा र व्यवसायिक तालिम दिने उद्देश्य रहेको यो संस्था जोरपाटीमा सञ्चाल हुदै आएको छ ।

त्यस्तै सुस्तमनस्थिति भएका बालबालिकाहरु को लागि भने २०३७ सालमा शिक्षा दिने उद्देश्यले निर्मल बालविकाश केन्द्र नामक संस्थाको स्थापना भयो यसरी अपाङ्गता लाई विशेष शिक्षा दिने विद्यालय स्थापना भए ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन ले कुल जनसंख्या को दश प्रतिशत अपाङ्ग भएको अनुमान गरेको छ भने केही वर्षअघि सुस्तमनस्थिति सम्बन्धमा मेरिनल फादर्सले गरेको सर्वेक्षण ले कुल जनसंख्या को ४.५ प्रतिशत सुस्तमनस्थिति भएकाहरु को संख्या देखाएको छ । त्यस्तै शिक्षण अस्पतालमा पनि बहिरोपन सम्बन्धमा सर्वेक्षण भएको छ । माथिका सर्वेक्षण बाट नेपालमा सबै भन्दा बढी बहिरा, अनि दृष्टिविहीन त्यसपछि सुस्तमनस्थिति र शारीरिक अपाङ्गहरुमध्ये सबैभन्दा बढी बहिरा अनि दृष्टिविहीन त्यसपछि सुस्तमनस्थिति र शारीरिक अपाङ्गता भएको देखिन्छ । शिक्षा मन्त्रालय आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना विशेष शिक्षा एकाई बाट राष्ट्रिय विशेष शिक्षा अन्तर्गत आ.व. २०५१-२०५२ मा धनकुटा, उदयपूर, तनहुँ, कास्की, मुस्ताङ कपिलवस्तु दाङ र डडेलधुरा गरी आठ जिल्लामा घरदैलो सर्वेक्षण कार्य गर्दा जम्मा सर्वेक्षण गरिएका २,७३००० जना गरी जम्मा १७,६७,१३७ जनालाई अपाङ्गता पहिचान सम्बन्धी पहिचान गरिएको छ । जसमध्ये ६३,७७३ घरका ४५,०३१ जना पुरुष र ३५,६७५ जना महिला गरी जम्मा ८०,७०६ जनालाई कुनै न कुनै किसिमको अपाङ्गता भएको तथ्याकं प्रतिवेदन ले देखाएको छ । उक्त जनसंख्यालाई प्रतिशत मा लिदा जम्मा ४.४५ प्रतिशत अपाङ्गहरु भएको पाइयो । जस मध्ये पुरुषतर्फ ५.०१ र महिलातर्फ ४.११ प्रतिशत देखिएको छ (विशेष शिक्षा भक्तपूर सूचनामूलक पुस्तिका २०६०)

जहाँ गरिवी त्यहा अपाङ्ग भनिन्छ , कोही औषधी उपचार पाए साङ्ग जस्तै हुन पनि सक्थे होला तर उपचारको (अभाव तथा अशिक्षा र गरिवि का कारण हाम्रो समाज मा दिनानुदिन अपाङ्ग बालबालिका को संख्या भन भन बढदैजाने कुरा लाई नकार्न सकिदैन एस तर्फ छिटो भन्दा छिटो ध्यान न दिने र वास्ता न गर्ने हो भने यो समस्या ले देश लाई अझ बढि नकारात्मक प्रभाव पार्ने देखिन्छ ।

अपाङ्गता भुमरीका परिरहेका छन भने कोही विभिन्न संघ संस्थाबाट उपचार पाएर राहतको अनुभव पनि गरेको पनि सुनिन्छ ।

उपचार पाए छोरो बोल्नेथ्यो,

काभ्रे जिल्लाको नमोबुद्ध गाविस दाप्चामा १० वर्षअघि जन्मिएका सन्त बहादुर तामाङ जन्मदै अपाङ्ग भएकोले खान र बोल्न सक्दैनन् । छोराको उपचारका लागि सहयोग जुटाउन सन्त बहादुरका पिता रामबहादुर तामाङ विगत दुई महिनादेखि छोरालाई हिवलचियरमा लिएर राजधानीका सडकमा भौतारिनु भएको छ । चिकित्सकले उपचार पाए छोराले बोल्न र खान सक्ने बताएको जानाकारी तामाङले दिनुभयो (अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक २०६४) ।

जति समाज ले अपाङ्ग लाई समाज बाट टाढै राख्न चाहन्छ तर अपाङ्ग हरु भने आफू लाई समाज को उत्ति आशा गरीरहेको पाइन्छ तर अपाङ्ग समाज बाट नजिक हुन वा साङ्ग जस्तै आफू लाई बनाउन को लागि हरदम कोशीस गरीरहेको हुन्छ ।

जस्तै : हातका औंला नभए पनि दुःखी छैनन् गीता

मनोज श्रेष्ठ (२०५६) , विराटनगर ८, असोज कुनै बेला जीवनदेखि नै वाक्क भएको गीता ले जब प्रवेशिका उत्तिणा गरिन त्यसपछि उनी आफूलाई पहिले को भन्दा फरक अनुभव गर्न थालिन् पढाइ लेखाइ सगै साहित्य सिर्जना मा लागेपछि मोरङ डंग्राहाकी गीता चौधरी घरिघरि आफू अपाङ्ग भएको बिर्सने गरेको बताउछिन् । २३ वर्षीया गीता को दुवै हात का औंला छैनन् ।

गीतालाई सानै उमेरमा पोलियो भएको थियो । पाँच वर्षको उमेरमा उनेले दुवै हातका औंला गुमाईन तर बिस्तारै उनले हातको सट्टा खुट्टाले लेख्ने प्रयास गर्न थालिन् । उनको त्यो प्रयास एक वर्ष नहुदै पुरा भयो । उनले लेखाइमा प्रगति गरेपछि

विद्यालयमा पढ्न शुरु गरेकी थिइन । गीता को साहस को प्रशंसा गर्नको कमी छैन गाउँमा । उनले खुट्टाले लेखेको हेर्नेको घुईचो लाग्ने गरेको हुन्छ । गाउँका केटाकेटी उनको सिको गर्न थालेका छन् उनका दुवै हातले मात्रै काम नगरेको हो तर उनी स्पष्ट बोल्न र हिड्न सक्छिन् । प्रायः कामहरु उनी खुट्टाले नै गर्छिन् ।

धनकुटा चर्चित साहित्यकार भूमककुमारीले पनि खुट्टाले नै लेखेर देशमा नाम कमाएकी छिन् । भूमक कुमारीको प्रेरणाले आफू साहित्य सिर्जना तर्फ उन्मुख भएको उनी बताउछिन् । समाजमा अपांगहरु प्रति को दृष्टिकोणमा परिवर्तन नपाउँदा उनी निकै दुःखी छिन् । हात गुमाए पछि का दिनहरुमा गीतालाई परिवार केही गर्न नसक्ने भनी हेयको दृष्टिले हेर्न थालेको दर्द सुनाउँदा नजिकै रहेका केही महिला दिदी बहिनीको आँखा रसाउँथ्यो । तिनै महिला दिदी बहिनीको सहारा बाट उनी समाजमा हुने विकृतिका विषयमा समेत खुलेर बहस गर्न थालेकी छिन् । २०५७ सालमा विवाह भएपछि गीतालाई घरायसी बोझ पनि थपिएको छ तर श्रीमान र परिवारले सहयोग गर्दै आएको उनले बताईन । गीताले भनिन् महिलाहरुले केही गर्न सक्दैनन् भन्ने मान्यता अझै पनि समाजमा व्याप्त छ तर म यस कुरालाई मान्दिन । अझ हामी जस्ता सयौं अपांगलाई समाज घृणा गरिहेको छ उनले उदाहरण दिदै भनिन् नेपाल मै यस्ता महिला छन् जो अपांग भएर पनि देशका लागि गहन भएका छन् अहिले गीता यही अठोटलाई लिएर गीता गाउँमा हुने विभिन्न कार्यक्रममा सहभागी हुन्छिन् र जानेका कुराहरु सबैलाई सिकाउछिन् ।

राज्यले अपांग को बौद्धिक विकाशका लागि प्रोत्साहन नगरेको गीताले दुःख पोखिन् शहर का हुनेखाने ले केही लगानी गरे पनि ग्रामीण क्षेत्रका अपांग अझै ओझेलमा परेका छन् । शारीरिक रुपमा अपांगहरुको काम गर्न नसके पनि आफ्नो बौद्धिक क्षमतामार्फत साङ्ग जस्तौ काम गर्न सक्छन् उनले भनिन् एसएलसी परिक्षा उत्तिण गरेपछि बाबु अच्युत आमा निर्मलाको सहयोग पाएर उनले बताईन (अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक २०६५) ।

१.२ समस्याको कथन

कुनै पनि राष्ट्रको भविष्य आजका बालबालिकाको काँधमा हुन्छ । त्यसैले बालबालिकाको सुरक्षा संरक्षण तथा सर्वाङ्गिय व्यक्तित्व विकाशको प्रवन्ध मिलाउनु प्रत्येक राष्ट्रको प्रथम दायित्व हो । हाम्रो देशमा बालबालिकाको संरक्षण भएको त्यति पाइदैनन् । अझ अपाङ्ग बालबालिकाको त जनगणना सम्म पनि भएको छैन ।

नेपाल एउटा यस्तो देश हो । जहाँ कर्ममा भन्दा भाग्यमा बढि विश्वास र पुर्वजन्मलाई अति नै सत्य मानिन्छ । यहाँ दुःख सुखलाई पुर्वजन्मको पाप धर्ममा लगेर जोडिन्छ । दुःखलाई बढि पापसँग लगेर जोडिने हुनाले दुःख लाई बढि दवाएर राख्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्तै अपाङ्गलाई पनि धर्म र पापसँग जोडि अपाङ्ग बालबालिकालाई अभिभावकले भित्रै थुनेर शिक्षा दिक्षाको अवसर त कहाँ कहाँ उनीहरूलाई सामाजिक रुपमा बोलचाल र व्यवहारबाट पनि कृण्ठित पारिन्छ ।

हरेक मुलुकमा अपाङ्ग बालबालिकाको हकहितको लागि नीति नियम तथा कार्यक्रम बनाईएको हुन्छ । तर वास्तविकतामा भने कार्यान्वयन हुन सकेको भने पाइदैन । त्यस्तै नेपालमा पनि बाल अपाङ्गहरूको संबन्धमा बनेका नीति नियमहरू पूर्ण छैनन् भएका नीति नियमहरू पनि कार्यान्वयन भएका छैनन् । बालबालिका अपाङ्गहरूका लागि नीति नियमहरू पालन गर्न र गराउन सरकारी निकायको ध्यान पुगेको पाइदैन । बालबालिका अपाङ्गहरूका लागि नीति नियमहरू पालन गर्न र गराउन सक्षम व्यक्ति समाजसेवी विचारधारा राख्ने र चेतना फैलाउन अति नै आवश्यक हुन आउँछ । अपाङ्गकालागि जे जति गैर सहकारी संस्थाहरू पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापना भएका छन् ती सबै शहरमा केन्द्रित भएको देखिन्छ ।

नेपाल एउटा पहाडै पहाड र गाउँ गाउँले भरिएको देश हो । त्यसले त्यस्ता केन्द्रहरू गाउँ गाउँमा पुऱ्याउन आवश्यक देखिन्छ । यस्तै अर्घाखाँची जिल्लाको हंसपुर गाविसमा पनि विभिन्न अपाङ्गहरू रहेका र त्यहाँ कुनै अपाङ्गका लागि न त अभिभावकको चासो न त कुनै गैर सहकारी संस्थाको नजर पुगेको छ । यसले ती अपाङ्गलाई आधार मानि यहाँ उनीहरूको सामाजिक अध्ययन गर्न गरिएको छ ।

- ☞ बालबालिकाहरु के कारणले अपाङ्ग भए ?
 - ☞ कुन किसिमका अपाङ्गहरु छन् ?
 - ☞ अपाङ्गताप्रति अभिभावक र समाजको चासो बढाउन के गर्नु पर्ला ?
 - ☞ यिनीहरुले दैनिक दिनचर्या कसरी बिताइरहेका छन् ?
 - ☞ अपाङ्ग र अपाङ्गताका परिवारले विभिन्न संघ संस्थाबाट के कस्ता सहयोगको अपेक्षा गरेका छन् ?
 - ☞ यिनीहरुले के कस्ता काम गर्न सक्दछन् ?
 - ☞ अपाङ्गतामा शिक्षाको स्तर कस्तो छ ?
 - ☞ बाल अपाङ्गप्रति सामाजिको कस्तो दृष्टिकोण छ ?
- यीनै महत्वपूर्ण प्रश्नहरुको आधारमा अपाङ्ग बालबालिकाहरुको सामाजिक अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

अपाङ्गताबाट कुनै पनि समाज, देश, ठाउँ अछुतो रहन पुगेको छैन । त्यसैले अपाङ्गतालाई पनि साङ्ग सरह अधिकार दिनुका साथै नीति निर्माण शिक्षा स्वास्थ्य रोजगार नेतृत्व तहमा शशक्तीकरण गरी पहुँचमा पुऱ्याउन आवश्यक छ । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य अपाङ्ग बालबालिकाको व्यक्तिगत लगायत सामाजिक स्थितिको अध्ययन गरि यर्थाथ स्थिति प्रस्तुत गर्नु हो ।

- ज्ञा बाल अपाङ्गको शैक्षिक,आर्थिक,सामाजिक स्थितिको बारेमा अध्ययन गर्ने,
- द्दा बाल अपाङ्गहरुको पारिवारिक,आर्थिक,सामाजिक समस्याका बारेमा अध्ययन गर्ने,
- द्घा बाल अपाङ्ग प्रति समाजको दृष्टिकोण बारे अध्ययन गर्ने,.

१.४ अध्ययनको महत्त्व

वर्तमान समाज विगतको तुलनामा निकै पृथक र परिस्कृत भैसकेको छ । समाज दिनप्रति दिन सुविधा सम्पन्न भएको छ तर विडम्बना मानिसमा चेतनाको

विकाश हुन सकेको छैन । समाजमा अपाङ्ग दिन प्रति दिन बढिरहेको छ । अपाङ्गलाई हेर्न दृष्टिकोणमा केही फरक देखिदैन । अपाङ्गप्रति घृणा र बोभको धारणा समाजको सुविधासँग बढिरहेको पाईन्छ । अपाङ्ग सबै एकै प्रकारका हुँदैनन् अपाङ्ग भन्दैमा केही गर्न नसक्ने पनि होइन तर अपाङ्गलाई आफु अपाङ्ग भएको पीडा भन्दा अझै समाजबाट बढि अपाङ्ग हुनुपरेको छ ।

अपाङ्गहरु प्रशस्त उदाहरणीय काम गरेको हामीले देखिरहेका छौ । हात नहुनेले एम.ए. तहसम्म खुट्टाले लेखेर पढेको, आँखै नदेखेले मावि तह सम्म पढाएको, दुबै हात नहुनेले मुखले चित्र बनाएको हामी देखिरहेका छौ । हो, यस्तो अवस्थामा सरकारले अपाङ्गलाई आरक्षण व्यवस्था दिनुभन्दा अवसरको बाटो खुलाई दिए अपाङ्ग पनि समाजमा घृणा र बोभ बन्ने थिएनन् कि ? ।

यस अध्ययनबाट समाजमा रहेका मानिसको अपाङ्गप्रतिको दृष्टिकोण, धारणा व्यवहारका बारेमा जानाकारी दिईयो र बालबालिका अपाङ्ग हुनु मा के कस्तो कारण बढी बालबालिका अपाङ्ग हुन्छन् अपाङ्ग हुनुमा पूर्व जन्मको फल नभई मानिसमा रहेको अशिक्षा चेतनाको बढी हात रहन्छ भन्ने जस्ता कुरा हरुको समाजमा जानाकारी दिइयो । यसअपाङ्ग बालबालिकाको अध्ययनबाट नीति नियम निर्माता योजनाकर्ता तथा अपाङ्ग समाज सेवामा संलग्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघ, संस्थालाई उचित नीति तथा रणनीति बनाउन सहयोग पुग्ने र यस क्षेत्रमा अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्तिलाई एउटा आधारशिला बनाई दिएको छ ।

यस अध्ययनलाई निम्न बुँदाहरुमा प्रष्ट्याईएको छ ।

- ☞ अपाङ्गको शैक्षिक अवस्थाबारे जानाकारीका लागि ।
- ☞ अभिभावक र समाज अपाङ्गलाई कसरी हेरेका छन थाहा पाउन ।
- ☞ अपाङ्गहरुको प्रकृतिबारे प्राप्त जानाकारी ।
- ☞ अपाङ्गता प्रति सरकारी तथा गैर सहकारी संस्थाले कुनै सचेतना फैलाउने काम गरे नगरेको बारेमा ।
- ☞ अपाङ्गमाथि के कस्ता समस्या हुने गरेका छन् थाहा पाउन ।

☞ यस अध्ययनबाट बाल अपाङ्गहरूको बारेमा बुझ्न चाहने व्यक्ति संस्था, योजनाकार आदीलाई सहयोग पुऱ्याएको छ ।

१.५ अध्ययनको सङ्गठन

यस शोधपत्रको अध्ययनलाई ७ भाग मा विभाजन गरिएको छ । अध्याय एक मा पृष्ठभूमि, समस्याको कथन, अध्ययनको उद्देश्यक, अध्ययन को महत्व, प्रस्तुत को गरिएको छ ।

अध्याय दुईमा साहित्य पुनरावलोकन यस भिन्न विभिन्न पत्रपत्रिका र अपाङ्ग बालबालिका सम्बन्धी निकालिएका नियम सन्धी सम्भौता विभिन्न संघ-संस्था बाट निकालिएका रिपोर्ट हरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय तीन अनुसन्धान पद्धति मा अध्ययन क्षेत्रको छनोट र यसको औचित्य, अनुसन्धान ढाँचा, अध्ययनको समग्रता र नमुना, तथ्यहरूको स्रोत तथा प्रकृति, तथ्याङ्क संकलन विधिहरूमा प्राथमिक स्रोत, अन्तर्वार्ता, अवलोकन, प्रश्नावली सूची, प्रमुख जानाकार व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता, र द्वितीय स्रोत, तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण, अध्ययन सिमा प्रस्तुत छ ।

अध्याय चारमा अर्घाखाँची जिल्ला को संक्षिप्त परिचय क्षेत्रफल सीमान र अवस्थित स्थानीय निकायको विभाजन अर्घाखाँची जिल्लाका प्रमुख स्थलहरू पौराणिक धार्मिक स्थलहरू ऐतिहासिक धार्मिक स्थल अन्य महत्वपूर्ण स्थलहरू भरना र तालहरू हावापानी खनिज सामाजिक अवस्था आर्थिक अवस्था शैक्षिक अवस्था यस गा.वि.स मा रहेका सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरू प्रस्तुत छन ।

अध्याय पाँच र छ मा अपाङ्ग बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत, पारिवारिक, सामाजिक तथा आर्थिक पक्षको विश्लेषण बाल अपाङ्गप्रति समाजको धारणा र अपाङ्गतामा देखापरेका व्यक्तिगत पारिवारिक, सामाजिक र आर्थिक समस्याहरू र बालबालिकाहरूको वैयक्तिक अध्ययन प्रस्तुत छ । अध्याय सातमा सारांश र सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय दुई

साहित्यको पुनरावलोकन

नेपालमा अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरूको एकिन तथ्याङ्क हालसम्म स्थापित गरिएको छैन । सन १९८० मा संयुक्त राष्ट्रसंघले अन्तराष्ट्रिय अपाङ्गदिवस १९८१ म मनाउने सन्दर्भमा गरिएको नमुना सर्वेक्षणमा कुल जनसंख्याको ३ प्रतिशत अपाङ्ग भएका नागरिकहरूको कुरा उल्लेख गरिएको छ, भने २०५८ को राष्ट्रिय जनगणनाले ०.४५ प्रतिशत मात्र देखाएको छ । वास्तवमा अपाङ्गताको परिभाषा वर्गीकरण साघुरो हुन सामाजिक अवधारणा अपाङ्ग मैत्री नहुनु तथा सरकारी कार्यक्रमले वेवास्ता गरेका कारण अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको सही गणना हुन नसकेको हो । विश्व स्वास्थ्य संगठनले १९७६ मा गरेको सर्वेक्षण अनुसार विकासोन्मुख मुलुकहरूमा कुल जनसंख्याको १० प्रतिशतदेखि १२ प्रतिशत अपाङ्गता भएका नागरिकहरू रहेको प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा पनि कुल जनसंख्याको १० प्रतिशत अपाङ्गता भएका नागरिकहरू रहेको अनुमान गरिएको अवस्थामा हाल नेपालमा ३० लाख अपाङ्गता भएका नागरिकहरू रहेको तथ्याङ्क पाइएको छ (पोखरेल २०६४) ।

अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अन्य बालबालिका सरह समान अवसरमा सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग गर्न पाउनु पर्ने कुरा स्वीकार गर्दै यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि अन्तर्गत वहन गर्न कबुल गरेका छन् (अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि एवं स्वच्छिक प्रोटोकल २००६)

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धि महासन्धि २००६ बारे जानाकारी पत्र

१. मानव अधिकार प्रवर्द्धन र प्राप्तीका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघबाट सन २००१ मा एउटा तदर्थ समिति गठन गरी २५ अगस्ट २००६ तारिखमा सो तदर्थ समितिको आठौं बैठकले महासन्धिको मस्यौदा तयार गरी संयुक्त राष्ट्र संघमा पेश गर्‍यो । १३ डिसेम्बर २००६ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको ६१ औं महासभाले ३० मार्च २००७ देखि हस्ताक्षरको लागि सदस्य राष्ट्रहरूलाई खुल्ला गर्नेगरी औपचारिक रूपमा मस्यौदा पास गर्‍यो ।

२. यो महासन्धिमा के छ ?

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकारलाई व्यवस्थित गरी बाध्यात्मक बनाइएको छ । यस महासन्धिमा ५० वटा र इच्छाधिन आलेखमा १८ वटा धारा रहेका छन् ।

महासन्धिको मुख्य उद्देश्य

प्रस्तुत महासन्धिको उद्देश्य अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरुद्वारा हुने सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरुको पूर्ण र समान उपभोग प्रवर्द्धन संरक्षण एवं सुनिश्चित गर्नु तथा उनीहरुको नैसर्गिक मर्यादाको सम्मान प्रवर्द्धन गर्नु हो ।

महासन्धिका प्रमुख सिद्धान्तहरु:

-) नैसर्गिक मर्यादाको सम्मान, आफ्नो लागि आफैँ छनोट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगायतका वैयक्तिक स्वायत्तता तथा व्यक्तिको स्वतन्त्रताको सम्मान,
-) गैर-भेदभाव
-) समाजमा पूर्ण र प्रभाकारी सहभागिता तथा समावेशीकरण
-) मानवीय विविधता साथसाथै मानवीयताको अर्को रूपमा अपाङ्ग भएका व्यक्तिको भिन्नताको स्वीकार्यता
-) अवसरहरुको समानता
-) पहुँचयोग्यता
-) पुरुष र महिला बीच समानता
-) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विकासोन्मुख क्षमताको सम्मान तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको आफ्नो पहिचानको संरक्षण गर्न पाउने अधिकार सम्मान ।

यस महासन्धिको किन अनुमोदन गर्नु पर्छ ?

मानव अधिकार सबैका लागि भन्ने विश्वव्यापी रहेपनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुले समान रूपमा मानव अधिकारको उपभोग गर्न नपाएको अवस्थामा यस महासन्धि मानव अधिकारको विश्वव्यापी मान्यता अनुसार बनेका सबै दस्तावेजलाई

समान महत्व दिन यो महासन्धि तयार गरिएको हो । यो नवितम मानवअधिकारको दस्तावेज भएकोले अपाङ्गता सम्बन्धी सबै विभेद हटाउन र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको मानव अधिकारको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने हुदाँ यसलाई नेपाल सरकारले छिटो भन्दा छिटो हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गर्नुपर्ने जरुरी छ ।

महासन्धि अनुमोदन गर्दा राष्ट्रलाई के फाइदा हुन्छ ?

सदियौ देखिको राज्यको विभेदकारी संरचनाको कारणले राज्यका सबै क्षेत्रमा अपाङ्गताको न्यून पहुँच रहेको छ । राष्ट्र निर्माणको प्रक्रियामा सक्रिय योगदान पुऱ्याउन सक्ने लाखौँ उर्जाशिल नागरिकको बोझको रुपमा जीवन व्यतित गर्न विवस छन् । यस महासन्धि लाई नेपाल सरकारले पूर्ण रुपमा पालना गर्ने प्रतिवर्द्धता जाहेर गरी अनुमोदन गरेमा एकातिर सबैभन्दा पहिले नेपाल सरकार अन्तराष्ट्रिय स्तरमा अपाङ्गता भएका नागरिक प्रति पूर्ण प्रतिबद्धता भएको सन्देश जानेछ भने अर्कातिर अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सहभागिताले राष्ट्र निर्माणमा टेवा पुग्ने देखिन आउँदछ । अपाङ्ग नागरिक बोझ होइन राष्ट्र निर्माणका उर्जाशिल उत्पादक नागरिकको रुपमा प्रमामणित हुनेछन् ।

यो महासन्धि अनुमोदन गर्दा राज्यलाई थप व्ययभार लाग्छ ?

यो महासन्धिम एउटा नयाँ महासन्धिको रुपमा आएको भएपनि यसले भईरहेको अधिकार र प्रावधानलाई मात्र मानव अधिकारको दृष्टिकोणकाट व्याख्या गरेको छ । अपाङ्गता क्षेत्रको विकासको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, पुनर्स्थापना, रोजगारी आर्थिक राजनीतिक सांस्कृतिक नीतीगत निर्णय आदि अधिकारमा समान र औचित्यपूर्ण सहभागिता हुनुपर्ने भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । भईरहेको संरचनालाई सुधार गरी अपाङ्गहरुको पहुँचमा बृद्धि गर्ने कार्य गरिन्छ । त्यसैले यस काम गर्दा राज्यले थप व्ययभार बहन गर्नु पर्दैन ।

नेपाल अपाङ्ग मानव अधिकार केन्द्र नेपाल सरकारले अबिलम्बन गरी अनुमोदन गर्नु पर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ ।

महासन्धि कार्यान्वयन

यस महासन्धिमा संयुक्त राष्ट्रसंघका २० वटा सदस्य राष्ट्रहरुले हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गरिसकेपछि वैधानिक मान्यता प्राप्त गरी कार्यान्वयनका लागि पूर्णता पाउने छ ।

महासन्धिकी शीर्षकहरू

यस अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धिमा देहाय बमोजीमका ५० वटा धारा रहेका छन् ।

धारा-१ उद्देश्य	धारा-२६ वासस्थान र पुनर्स्थापना
धारा-२ परिभाषा	धारा-२७ काम र रोजगार
धारा-३ सामान्य सिद्धान्तहरू	धारा-२८ पर्याप्त जीवनस्तर र सामाजिक संरक्षण
धारा-४ सामान्य दायित्वहरू	धारा-२९ राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा सहभागिता
धारा-५ समानता र गैर-भेदभाव	धारा-३० सांस्कृतिक जीवन, मनोरञ्जन, विश्राम तथा खेलकुदमा सहभागिता
धारा-६ अपाङ्गता भएका महिला	धारा-३१ तथ्यांक तथा आँकडा संकलन
धारा-७ अपाङ्गता भएका बालबालिका	धारा-३२ अन्तराष्ट्रिय सहयोग
धारा-८ सचेतता अभिवृद्धि	धारा-३३ राष्ट्रिय स्तरमा कार्यान्वयन तथा अनुगमन
धारा-९ पहुँचयुक्तता	धारा-३४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी समिति
धारा-१० जीवनको अधिकार	धारा-३५ पक्ष राष्ट्रहरूको प्रतिवेदन
धारा-११ जोखिमका अवस्थाहरू तथा मानवीय संकटहरू	धारा-३६ प्रतिवेदन उपर विचार
धारा-१२ कानून का अगाडि समान मान्यता	धारा-३७ पक्ष राष्ट्रहरू तथा समिति बीच सहयोग
धारा-१३ न्यायमा पहुँच	धारा-३८ समितिको अन्य निकायहरू संगको सम्बन्ध
धारा-१४ व्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सुरक्षा	धारा-३९ समितिको प्रतिवेदन

धारा-१५ यातना वा त्रुर अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार वा सजायबाट स्वतन्त्रता	धारा-४० पक्ष राष्ट्रहरुको सम्मेलन
धारा-१६ शोषण हिंसा र दुव्यवहारबाट स्वतन्त्रता	धारा-४१ अभिलेख अधिकारी
धारा-१७ व्यक्तिको अखण्डाको संरक्षण गर्ने	धारा-४२ हस्ताक्षर
धारा-१८ आवतजावत र राष्ट्रियता सम्बन्धी स्वतन्त्रता	धारा-४३ बन्धित हुने सहमति
धारा-१९ स्वतन्त्रतापूर्वक बस्न पाउने तथा समुदायमा समावेश गरिने	धारा-४४ क्षेत्रीय एकीकृत संगठन
धारा-२० व्यक्तिगत गमनशिलता	धारा-४५ लागु हुने
धारा-२१ विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनामा पहुँच	धारा-४६ आरक्षण
धारा-२२ गोपनीयता सम्मान	धारा-४७ संशोधन
धारा-२३ घर तथा परिवारको सम्मान	धारा-४८ परित्याग
धारा-२४ शिक्षा	धारा-४९ पहुँच योग्य
धारा-२५ स्वास्थ्य	धारा-५० प्रमाणित लिपिहरु

(नेपाल अपाङ्ग मानव अधिकार केन्द्र २००६)

बहिरा बालबालिका पढ्नबाट वञ्चित,

लेख पराजुलका हरि डिसीले आफ्नो भाइ दीपकलाई बहिरा विद्यालयमा भर्ना गर्न धेरै प्रयास गरे, तर, उनको सो प्रयास सफल हुन सकेन । माध्यमिक विद्यालय पढ्ने उमेरका उनका १५ वर्षिय भाइले प्राथमिक शिक्षा पनि पाउन सकेनन् । चाहेर पनि पढ्ने अवसर नपाउने दीपक मात्र एकल बालक होइनन् । सुर्खेतमा बहिराका लागि पढ्ने पर्याप्त विद्यालय नहुँदा उनीजस्ता सयौँ बहिरा बालबालिका शिक्षाको उज्यालोबाट वञ्चित भइरहेका छन् ।

बहिरा विद्यार्थीका लागि जिल्ला सदरमुकाम वीरेन्द्रनगरमा एक मात्र सिद्ध बहिरा स्कूल रहेको छ । तर ४० जना क्षमताको सो विद्यालयले जिल्लाभरिका बहिराको पढ्ने चाहनालाई पूरा गर्न सकेको छैन । विद्यालयका शिक्षक दीपककुमार राईका अनुसार सुर्खेतमा हाल विद्यालय पढ्ने उमेरका करिब पाँच सय बहिरा बालबालिका रहेको अनुमान छ । तर, तीमध्ये नगन्य संख्याले मात्र काला अक्षरलाई चिन्ने सौभाग्य पाएका छन् ।

पश्चिम सुर्खेतको गुठुबाट १२ वर्षीया छोरीलाई बहिरा स्कूलमा भर्ना गर्न वीरेन्द्रनगर आएका रामबहादुर विष्टले भने, 'पश्चिमतिर त गाउँगाउँमा बहिरा केटाकेटी छन् । तिनीहरूलाई त्यतैतिर पढाउने वातावरण भइदिएको भए यति धेरै दुःख त हुने थिएन । तर, एउटै गाउँमा दुईतीनवटा साधारण विद्यालय खोल्ने सरकारले जिल्ला सदरमुकामबाहिर एउटा पनि बहिरा विद्यालय खोल्न सकेको छैन (नयाँ पत्रिका २००६) ।

नमुना बन्दैछन् दुई दृष्टिविहिन

जहाँ अपाङ्ग, त्यहाँ गरिवी, जहाँ गरिवी, त्यहाँ अपाङ्ग भन्ने भनाईलाई निरर्थक बनाएका छन्, अनारमनीका दुई दृष्टिविहिनहरूले । बाहिरी संसार हेर्ने आँखा छैनन् तर साङ्गसरह नै जीवन पार्जन गर्दैछन् ।

उनीहरू दृष्टिविहिन भए पनि आँखा देख्नेलाई पढाउँछन् । पहिला विद्यार्थीलाई पढ्न लगाउँछन् त्यसपछि पढाउँछन् । तर कालोपाटिको प्रयोग भने कमै गर्छन् । अनारमनी ७ का चन्द्र भट्टराईलाई हिँडन लठ्ठीको साहारा चाहिन्छ । तर उनको बौद्धिक क्षमता अद्भूत छ । आफू दृष्टिविहिन भएकोमा कुनै गुनासो छैन चन्द्रलाई । दुर्गा मावि गरामनी का प्रावि तहका भट्टराईले वीएड सम्म अध्ययन गरेका छन् ।

त्यस्तै अर्का दृष्टिविहिन हुन दीपक थापा । अनारमनी ३ का थापा पनि भट्टराई भन्दा कम छैनन् । थापा पनि देवी मावि का प्रावि तह कै शिक्षक हुन् । उनी हालै मात्र राज्यले दिएको राहत दरबन्दीमा छानिएका दृष्टिविहिन शिक्षक हुन् । अवसर दिएमा अपाङ्गहरू कहिल्यै पनि समाजका बोझ हुँदैनन् । भन्ने उनीहरूको धारणा छ । थापाका

अनुसार पहिले बाटोमा हिँड्दा पनि जिस्काउनेहरु अहिले नमस्कार गर्न थालेका छन् । उनी अरु दृष्टिविहिनहरुलाई पनि आफ्नो खुट्टामा उभिन सल्लाह दिन्छन् ।

थापा भन्छन्, 'मैले अहिले घर परिवारलाई आर्थिक सहयोग गर्न मात्रै होइन, श्रीमति र छोरी पाल्ने कर्तव्य पनि पुरा गरेको छु ।' अपाङ्ग एवं दृष्टिविहिनका लागि काम गर्ने उनीको सोचाइ छ (नयाँ पत्रिका २०६४) ।

नेपालमा प्राय जसो अपाङ्गहरु परिवार कै भरमा बाँचिरहेको पाइन्छ । ६८.२ प्रतिशत अपाङ्गहरु शिक्षाबाट वञ्चित भएका छन् । ६-२० वर्ष सम्मका व्यक्तिहरु स्कूल जाने गरेको तर अपाङ्गको लागि पूर्ण रुपमा अभिभावकले हेर्नुपर्ने हुँदा अभिभावकहरुको अपाङ्ग बालबालिकाहरु ढिलो सिकने र उनीलाई पढाएर वा लगानी गरेर परिवारको लागि पछि सहारा बन्न सक्दैन भन्ने आशंका भएको पाइन्छ । त्यसैले ३६.५ प्रतिशत बालबालिकाहरु विचैमा स्कूल जान छाड्ने गरेको पाइन्छ । नेपालमा विशेष शिक्षा लागु गरेता पनि ७८.६ प्रतिशतले मात्र पढन पाइरहेका छन् । त्यस्तै गरी अपाङ्गका लागि विभिन्न शिपमुलक तालिमकहरुको व्यवस्था गरिएता पनि कम बालकले मात्र सहभागी हुन पाएका छन् । तर उनीहरुले सिकेका शिप र साधनको उचित प्रयोग गर्न पाएका छैनन् । यसमध्ये २ प्रतिशत अपाङ्गहरु आर्थिक रुपमा सक्रिय भएका छन् । धेरै अपाङ्गहरु कृषिसँग आवद्ध भएको पाइन्छ । अपाङ्गहरु आफै समस्याबाट पिडित भएका हुँदा उनीहरुले उत्पादन गरेका सामानहरु विक्रि वितरण गर्नमा कठिन भएको पाइन्छ । त्यसैले यस्ता अपाङ्गहरुलाई विवाह गर्नमा पनि समस्या आएको कुरा उनीहरुको भावनाबाट व्यक्त हुन्छ । अपाङ्ग व्यक्तिहरुले संघ संस्थामा आफूले पढे लेखेता पनि अपाङ्गताको कारणले काम गर्न पाइरहेका छैनन् (Situation Analysis on Disability in Nepal, 2000) ।

काठमाडौं सन् २००६ को अन्त्यतिर अर्थात डिसेम्बर ३ मा संयुक्त राष्ट्र संघको ६१ औं महासभाले अपाङ्गताभएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धि पारित गराउन राष्ट्रिय अपाङ्ग महासंघले नेपालमा समेत विभिन्न वकालत एवं जनचेतनामुलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरेको थियो (रूपान्तरण २०६४) ।

अपांगताले रोकेन सफलता

पर्वत १७ मंसिर एउटा हातमा वैशाखी र अर्को हातमा कानूनका किताब च्यापेर उनी वकालतमा सक्रिय छन् सफल हुन अपांगताले छेक्दैन भन्ने उनी उदाहरण हुन् ।

पोलीयो बाल्यकालदेखि शारीरिक अपाङ्ग बनेका चुवाका ३७ वर्षिय भोलानाग शर्माले दिनरात मेहेनत गरेर आफूलाई वकिल र मानव अधिकारकर्मीका रूपमा स्थापित गराएका छन् एक दशक देखि सामाजिक सुरक्षा बालअधिकार कानूनी अधिकार अपाङ्ग असहाय र मानवअधिकार को क्षेत्रमा धेरैलाई न्याय दिलाएका छन् स्कूलमा पढ्दा देखि अन्यायको विरोध गर्ने स्वभाव उनमा थियो । त्यसैले उनले कानून अध्ययन गरे सामाजिक न्याय र अधिकारविहिनको हितका पक्षमा वकालत गर्दा सन्तुष्टि मिल्छ दिनमा चार वटा मुद्दाको बहस र लेखापढी गर्ने पुर्सर्द मिल्दैन उनी विशेष गरी सामाजिक न्यायका लागि वकालत गर्दछन् ।

उनको बहसबाट धेरैले न्याय पाएको महशुस गरेका छन् श्रीमान र परिवारले मिलेर घरबाट निकाले बर्चाचौरकी सुनिता केशीले भनिनु भोला सरले अन्यायमा परेकालाई न्याय दिलाउनु हुन्छ भनेर गुहारेको छु ।

शर्माको अग्रसरतामा देवानी फौजदारी मुद्दाबाट धेरैले न्याय पाएका जिल्ला अदालत बाट एकाइ अध्यक्ष मनोहर पौडेलले बताए पौडेले समाज र अदालतबाट शर्मा ले धेरै मुद्दा मिलाएको जानाकारी दिदै सबलाङ्गका लागि पनि उनी उदाहरणीय व्यक्तित्व भएको बताए (कातिन्पूर दैनिक प्रकाश बराल : २०६५) ।

कूल जनसंख्याको विविध किसिमको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु को प्रतिशत १-८ प्रतिशत रहेको अनुमान छ । यस क्षेत्रमा अपाङ्ग सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्य योजना २०६३ लागु भई अपाङ्ग सेवा राष्ट्रिय समन्वय समिति को गठन समेत भएको छ । विशेष शिक्षा कक्षा संचालन अपाङ्ग पुनः स्थापना सीप मूलक आदी तालिमहरु सञ्चालन भएका छन् । कोटा बमोजिम स्थानीय निकायबाट मासिक रूपमा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रदान गर्ने गरिएको छ । अपाङ्ग विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति प्रदान गरिदै आएको छ । सरकारी भवन तथा भौतिक पूर्वाधारलाई अपाङ्ग मैत्री बनाउने प्रयास भइरहेको छ । तथापि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु को सशक्तिकरण र पुनः स्थापनाका

लागि पर्याप्त कार्यक्रम हरु आउन सकेका छैनन् र संचालित कार्यक्रमहरु को दायरा र प्रभावकारिता पनि सिमित भएकाले उनीहरुको स्थिती मा उल्लेखनीय सुधार हुन सकेको छैन (नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना २०६४, ०६७) ।

नेपालमा अपाङ्गता सम्बन्धी प्रचलित ऐन नियमावली तथा नीतीहरु

१. मुलुकी ऐन २०२० साल

यस ऐन को गरिब कङ्गाल भाग ५ र ८ मा काम गर्न नसक्ने अवस्थाका मानिसहरु लाई खान, बास र वर्षको दुई जोर लुगाा व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यवस्था तथा कुष्ठरोगी, दृष्टिविहिन तथा अपाङ्गताहरु लाई प्राथमिकता दिनुपर्छ भनेर उल्लेख गरिएको छ ।

२. शिक्षा सम्बन्धी ऐन २०२८

यस ऐनको भाग ८ (२) मा विशेष शिक्षाको परिभाषा गरी दृष्टिविहिन, बहिरा, बोल्न नसक्ने, अपाङ्गता र सुस्त मनस्थिति भएकाहरुको लागि विशेष शिक्षा सम्बन्धी नियमहरु बनाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

३. धनादेश (मनिअर्डर) नियमावली २०३१

यस नियमावली को नियम ८ २ सुस्त मनस्थितिको हकमा धनादेशबाट प्राप्त हुने । रकम प्राप्तिका लागि संगै बस्ने अभिभावकले हस्ताक्षर गरेर प्राप्त गर्न सकिने छ ।

४. अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन २०३९

यस ऐनले अपाङ्गहरु को हक शिक्षा, स्वास्थ्य तथा औषधी उपचार तालिम तथा रोजगारी, सुविधा तथा सहूलियत, प्रशासनिक व्यवस्था, नीति तथा कार्यक्रमको योजना प्रक्रिया आदि व्यवस्थाहरु गरिएका छन् ।

५. नेपाल अधिराज्यको संविधानको २०४७

यस संविधानको धारा ११ मा समानता को हकमा बालबालिका, महिला वृद्ध तथा शारीरिक । मानसिक रूपमा अपाङ्ग भएकाहरु को हित संरक्षण तथा विकाश को लागि विशेष कानुनी व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । धारा २६ क राज्यले

अनाथ अपाङ्ग तथा असक्षम व्यक्तिहरुको संरक्षण तथा कल्याणका लागि शिक्षा, स्वस्थ्य र सामाजिक सुरक्षाका नीतिहरु अवलमबन गर्न सकिने छ ।

६. समाज कल्याण ऐन २०४९

यस ऐन ले समाज कल्याण कार्यअन्तर्गत समाज का कमजोर असहाय र असक्त व्यक्तिहरु अर्थात् बालकहरु, अपाङ्गहरुको हित र कल्याण गर्न समाज कल्याण परिषदले विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने छन् ।

७. बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८

यस ऐनको भाग २६ ६ मा दृष्टिविहिन अपाङ्ग र सुस्त मनस्थिति भएका बालकहरु को हकमा बाल कल्याण गृहमा बस्ने उमेरको हकबन्दी लागू नहुने व्यवस्था गरेको छ । भाग ४३, १,२ अनुसार अनाथ तथा अपाङ्ग वा सुस्त मनस्थितिका बालकहरु को लागि सरकारले अनाथालय स्थापना गर्ने छ, र आवश्यक शिक्षाको व्यवस्था गर्ने छ ।

८. शिक्षा नियमावली २०४९

यस नियमावली को नियम १२३ अन्तर्गत दृष्टिविहिन, बहिरा, बोल्न नसक्ने अपाङ्ग तथा सुस्त मनस्थिति भएका बालबालिकाहरुको लागि शिक्षा व्यवस्था गर्ने स्कूलहरु लाई नेपाल सरकारबाट विशेष सुविधा प्राप्त हुने छ ।

९. अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली २०५१

यस नियमावलीले अपाङ्गहरु को लगत राख्ने, परिपत्र प्रदान गर्ने, अपाङ्गहरुका लागि अपाङ्ग घरको स्थापना तथा सञ्चालन, सरकारले सहयोग उपलब्ध गराउने शिक्षा, तालिम, स्वास्थ्य उपचार र प्राथमिकताको व्यवस्था, आयकर छुट र अपाङ्ग सेवा कोष तथा कानूनी सुविधाका व्यवस्थाहरु गरिएका छन् ।

१०. विशेष शिक्षा निति २०५३

उक्त नीतीमा अपाङ्गहरुलाई पनि राष्ट्रिय मूलधारामा समाहित गर्न माध्यमिक तहसम्म एकीकृत तथा विशेष शिक्षामा निःशुल्क रुपमा उपलब्ध गराउने तथा आवश्यक सहयोगी सामग्री, शिक्षण तथा पाठ्यसामग्री, खेलकुद र सांस्कृति कार्यक्रम,

आवासकिय सुविधा आवश्यक जनशक्ति तयार गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण व्यवस्थाहरु गर्ने प्रतिबद्धता रहेको छ । उक्त नीति आवश्यकता अनुसार गैरसरकारी क्षेत्रसंग समन्वयमा कार्यान्वयन गर्दै जाने प्रावधानहरु पनि व्यवस्था गरिएको छ ।

११. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५६

यस ऐन को भाग २५ गाउँ विकाश समिति र वार्ड समिति ले पिछ्छडिएका वर्ग, अनाथ, असहाय र अपाङ्ग व्यक्तिहरुको जीवन निर्वाह तथा संरक्षणको लागि मद्दत गर्नुपर्छ । भाग २८, १,६ गा.वि.स. ले असहाय तथा अपाङ्गहरु को तथ्याङ्क अध्यावधिक राख्नुपर्छ र राष्ट्रिय नीति अनुरूप सहयोग गर्नुपर्छ ।

भाग ९३ र ९६ १, १०, नगरपालिकाले असहाय अनाथ र अपाङ्गहरुको तथ्याङ्क अध्यावधि राख्नुका साथै उनीहरु को सुरक्षा तथा जीवन निर्वाहका लागि मद्दत गर्नुपर्छ । भाग १८९ १,२ जिल्ला विकास समितिले महिला, असहाय, अनाथ र अपाङ्गहरु लाई राष्ट्रिय नीति अनुरूप तिनीहरुलाई गरिने अस्वस्थ अभ्यासहरुलाई निर्मूल गरी उनीहरुको संरक्षण र आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

१२. श्रम ऐन २०४८

यस ऐनको भाग स्वास्थ्य र सुरक्षा अन्तर्गत औद्योगिक र व्यापारिक प्रतिष्ठान श्रमिकहरुले काम गर्ने क्षेत्रमा स्वास्थ्य र सुरक्षाको लागि बचाउका उपायहरु निर्धारण गरिएका छन् भने भाग ६ र ७ मा घाइते भएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति व्यवस्थाहरु तथा विमा व्यवस्थाहरुबारे उल्लेख गरिएको छ (विशेष शिक्षा सूचना मुलक पुस्तिका २०६०) ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि तीन सामग्री

काठमाडौं मंसिर १८ गते सत्रौं अन्तराष्ट्रिय अपाङ्गता दिवसका अवसरमा अपाङ्गता सर्वेक्षण तथ्याङ्क सफ्टवेयर, ब्रेललिपीमा प्रकाशित 'मेरो अधिकारहरु' नामका बालअधिकार पुस्तिका तथा समाहित शिक्षा स्रोत सामग्री बुधवार राजधानीमा एकै साथ सार्वजिक भएका छन् । महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, सेभद चिल्डेन नर्वे र सेभ द चिल्डेन स्विडेनद्वारा संयुक्तरूपमा आयोजित कार्यक्रममा मन्त्रालयका निमित्त सचिव रत्नकाजी बज्राचार्यले उक्तल सफ्टवेयर सीडी र पुस्तकहरु एकैसाथ विमोचन गर्नु भएको हो । यो अवसर मा सार्वजनिक गरिएका ब्रेललिपीमा

प्रकाशित 'मेरो अधिकारहरु' नामक बाल अधिकार पुस्तकहरु एकै साथ विमोचन गर्नु भएको हो ।

यो पुस्तक १८ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई तीन उमेर समूह मा विभाजन गरी तीनवटा पुस्तक प्रकाशित गरिएका छन् । यो पुस्तक मा उमेर को क्रमशः आठ वर्ष मुनिका, नौ देखि १५ वर्ष सम्मका १६ देखि १८ सम्मका दृष्टिविहिन बालबालिकाले बुझ्नसक्ने क्षमताका आधारमा पुस्तक प्रकाशित गरिएको छ । यसै अवसर मा बज्राचार्य ले नेपालमा अपाङ्गहरुको यथार्थ तथ्याकं राज्यले अहिले सम्म नभएको र अनुमानको आधारमा सरकारले काम गर्दै आएको उल्लेख गर्दै ७५ जिल्ला मा रहेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको यथोचित तथ्याकं संकलन गर्नको लागि अपाङ्गता सफ्टवेयर व्यवस्था गर्नु महत्वपूर्ण भएको बताउनु भयो ।

आज सम्म सरकारले अपाङ्ग व्यक्तिहरुलाई कल्याणकारी भावनाले सहयोग गर्दै आएको तर तीन वर्ष अन्तरिम योजनामा अपाङ्गहरु लाई अधिकारमुखी कार्ययोजना का रूपमा ल्याएको जानाकारी दिनुभयो । सेभ चिल्डेनका नर्वेका कार्यक्रम अधिकृत नुपुर भट्टाचार्य दृष्टिविहिन बालबालिकाका लागि यस ब्रेललिपी मा प्रकाशित तीन पुस्तकहरु ७५ वटै जिल्लामा सुविधा पुऱ्याउन आवश्यक भएको बताउनु भयो (गोरखापत्र दैनिक गोरखापत्र समाचारदाता २०६५) ।

अध्याय तीन

अनुसन्धान पद्धति

३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट र यसको औचित्य

कुनै पनि अनुसन्धान कार्यलाई मूर्तरूप दिन वा अध्ययन कार्यलाई क्रमबद्ध रूपमा अगाडि बनाउन सर्वप्रथम अनुसन्धान गर्न उपयुक्त स्थानको छनोटको आवश्यक पर्छ । उपयुक्त छनोट हुन नसके अध्ययनको महत्त्व र औचित्य हुदैन । क्षेत्र छनोटले औचित्य र महत्त्व अध्ययन क्षेत्रलाई अझ बढी व्यापक पार्दछ ।

नेपाल एउटा पहाडै पहाडले घेरिएको देश हो । यस्तै पहाडी इलाका मध्ये अध्ययन क्षेत्र अर्घाखाँची जिल्लाको हंसपुर गाविस छनोट गरिएको छ । यस क्षेत्र स्वास्थ्य शिक्षा गरीबी अन्धविश्वास पुर्वजन्मफल जस्ता कुराहरु बाट धेरै प्रभावित छ । यसको कारण अपाङ्गता पनि एक हो । जन्मजात अपाङ्ग भए पनि यस क्षेत्रमा औषधी मुलोतिर नलागि धामी भौँक्री र पुर्वजन्मको फल र कर्ममा भन्दा बढी भाग्यमा विश्वास गर्ने व्यक्ति बढि पाइन्छन् ।

जहाँ अन्धविश्वास बढि पाइन्छ, त्यहाँ हरेक कुराको अवसरको कमि हुन्छ । अपाङ्गको त कुरै छोडौं, यस्तो ठाउँमा गहन अध्ययन गरी त्यहाँ समाज र परिवारमा चेतना फैलाउन यस क्षेत्रको अध्ययन आवश्यक मानिएको छ ।

३.२ अनुसन्धान ढाँचा

नेपालमा हाल सम्म बाल अपाङ्गको बारेमा विस्तृत रूपमा सामाजिक अध्ययन भएको पाइदैन । यसमा अनुसन्धान बाट प्राप्त हुन आएका विभिन्न तथ्यलाई व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्कको आधारमा बाल अपाङ्गको स्थिति को बारेमा अनुसन्धान निकाल्ने प्रयास गरिएको छ । त्यसले यो अनुसन्धान खोजमुलक एवं वर्णनात्मक ढाँचाँमा आधारित भएर गरिएको छ ।

३.३ अध्ययनको समग्रता र नमुना

नमुना छनोट विधि अन्तर्गत यस अनुसन्धान मा स्थलगत अध्ययन क्षेत्रमा सबै घरधुरीमा गएर घरधुरी कार्यक्रमबाट ज्ञान हासिल गर्न कम सम्भावना भएकोले यस अध्ययनमा उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधि प्रयोग गरिएको छ । यो अध्ययनको क्षेत्र भनेको एउटा गा.वि.स भएकोले पहिला गा.वि.स मा अपाङ्ग को रेकर्ड, अनि वडा को विद्यालयमा गई सोधी अपाङ्गता समग्रता प्रत्ता लगाई नमुना छनोट विधि अन्तर्गतको उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट अनुसार अपाङ्ग बालबालिकालाई छनोट गरी ९ वडा मध्येबाट १ वडामा २ जना, २ वडामा ७ जना, ३ वडामा ५ जना, ४ वडामा ४ जना, ५ वडामा १ जना, ६ वडामा ४ जना, ७ वडामा ४ जना, ८ वडामा २ जना, ९ वडामा २ जना गरी ३१ जना अपाङ्ग बालबालिकालाई उद्देश्य पूर्ण विधिद्वारा नमुना छनोट गरिएको छ ।

३.४ तथ्यहरूको स्रोत तथा प्रकृति

कुनै पनि विषयमा अनुसन्धान गर्नकालागि त्यससँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको नितान्त आवश्यक पर्दछ । सामग्री विना अध्ययन कार्य अधुरो हुनुको साथै लथ्य प्राप्तमा कठिनाई आउन सक्छ । त्यसैले यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत अन्तर्वार्ता, अवलोकन, प्रमुख जानाकारी व्यक्तिसँगको अन्तर्वार्ता र अध्ययनको लागि चाहिने आवश्यक स्रोत तथा तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । द्वितीय स्रोत अनुसार केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागबाट प्राप्त तथ्याङ्क, गाविसबाट प्राप्त अभिलेख, जिल्ला विकाश समिति र अपाङ्ग संघ संस्थाबाट प्राप्त अभिलेख लिइएको ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधिहरू

यस शोधकार्यमा अनुसन्धान कर्ता स्वयम्ले स्थलगत अध्ययन गरी निम्न विधिहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएकोछ । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत अन्तर्वार्ता, अवलोकन, प्रमुख जानाकारी व्यक्तिको अन्तर्वार्ता, वैयक्तिक विवरण विधि अपनाइएको छ ।

३.५.१ प्राथमिक स्रोत

३.५.१.१ अन्तर्वार्ता

बाल अपाङ्गको बारेमा अध्ययन भएकोले उनीहरू बसेको ठाउँमा गई प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न सक्ने र प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न नसक्नेको हकमा उनीहरूका अभिभावकहरूसँग कुरा गरी जानाकारी लिएको छ। यस अध्ययन बाल अपाङ्ग सम्बन्धी भएको हुदाँ बाल बालिका बोल्न सकेता पनि खुलस्त र स्पष्ट रूपमा बोल्न नसक्ने हुदाँ बाल बालिका को अभिभावकसँग बढी मात्रामा जानाकारी लिइएको छ।

३.५.१.२ अवलोकन

बाल अपाङ्गहरूको स्थितिमा देखिएका कुराहरू, व्यक्त गर्न नसक्ने अवस्था र गतिविधि बारे गरिएको छ। एवं बाल अपाङ्गहरूको चालचलन परिवारको उसप्रतिको प्रतिक्रिया आदी जस्ता कुराहरूको अवलोकन गरी आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ जस्तै हाम्रो समाज मा अपाङ्ग बालबालिका लाई समाज बाट टाढै र शिक्षा दिक्षा बाट टाढाराखिने हुदाँ उनीहरू ले कसरी दिन चर्या कसरी वितिरहेको छ उनी हरुले के के मन पराउँछन् पराउदैन साथै बाल अपाङ्ग को चालचलन परिवार को उसप्रति को प्रतिक्रिया अवलोकन विधिबाट थाहा हुने हुदाँ यस अध्ययनमा यस विधिलाई बढी महत्व दिइएको छ।

३.५.१.३ प्रश्नावली सूची

यस विधि अनुसार हंसपुर गा.वि.स मा वसोवास गर्ने बाल अपाङ्गहरूको सामाजिक शैक्षिक अवस्था के कस्तो छ ? यी हरु परिवार र समाजबाट कति उपेक्षित हुन पुगेका छन् र उपेक्षित हुनका कारण के के हुन, आर्थिक अवस्थाले के कस्तो प्रभाव पारेको छ। त्यस सम्बन्धी प्रश्न गरिएको छ।

३.५.१.४ प्रमुख जानाकार व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता

प्रश्नहरूको सूचीका आधारमा अन्तर्वार्ता लिदा बालबालिकाको विविध पक्ष नसमेटिने हुँदा यसलाई बढि प्रभावकारी बनाउनको लागि, बाल अपाङ्गताहरूका बारेमा बढि जानाकारी भएको व्यक्तिलाई लिई जानाकारी पाउने प्रयास गरिएको छ जस्तै पूर्व गा.वि.स अध्यक्ष दल ब. भट्टराई र गा. वि. स उपाध्यक्ष लगायत गा.वि. स मा रहेका मान्य व्यक्ति रण बहादुर क्षत्री र रत्नकुञ्ज का प्राध्यापक कुलचन्द्र मरासिनी वैद्यनाथ

मा वि का प्राध्यापक जगन्नाथ मरासिनी लाई सोधिएको छ । जानाकारीमा बालअपाङ्गको बारेमा गाउँमा चेतना जगाउनु पर्ने अशिक्षाको बारेमा गाउँमा पुरुषहरुमा भन्दा महिलाहरुमा चेतना जोगाउनु आवश्यक रहको र बालअपाङ्ग बढी हुनुमा गरीबी र अशिक्षा बढी रहेको पाइयो ।

३.५.२ द्वितीय स्रोत

यस सोधपत्रमा प्राथमिक स्रोतका साथै द्वितीय स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यसमा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, जिल्ला विकास समिती, गा.वि.स एवम् अपाङ्ग महासंघ भृकुटी मण्डप, समाहित शिक्षा शाखा भक्तपुर, महिला कानून मञ्च थापाथैली, विभिन्न प्रकाशित पत्र पत्रिकाहरु, सिविनद्वारा संकलित पत्रपत्रिका, नक्साल स्थित बालमन्दिर, र विभिन्न बालबालिका सम्बन्धी प्रकाशित पुस्तक बालआवाज पुस्तक बाट प्रकाशित लेख ,विभिन्न संघ संस्थाहरु र यसबारेमा प्रकाशित पत्र पत्रिका बाट अभिलेख लिइएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

अध्ययनका क्रममा लिइएका संख्यात्मकरूपमा अपाङ्गहरुको वर्गीकरण तालिकाका रूपमा प्रस्तुत गरी गुणात्मकरूपमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

३.७ अध्ययनको सिमा

कुनै पनि समुदायको सर्वेक्षण गर्नु भनेको त्यस स्थानमा बसोबास गर्ने जनसमूहको वास्तविक स्थिति थाहा पाउनु तथा उनीहरूसँग सम्बन्धित पक्षहरुको अध्ययन गर्नु हो । यसरी सर्वेक्षण गर्दा ठूलो जनशक्ति परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । मसानो क्षेत्र रोजिएको छु । यसमा सिमितता पनि छ । जस्तै हंसपुर गाविसमा बसोबास गर्ने १५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरुमा मात्र सम्बन्धित हुनेछ । हंसपुर भित्र पनि सबै अपाङ्गलाई समेटिएको छैन । शोत्रपत्रको अध्ययन भएको हुनाले यसमा एउटा बिषयको मात्र अध्ययन गर्नुपर्ने हुँदा समय र स्रोत र साधनको सिमितताको कारणले वृहत क्षेत्रलाई समेटेर अध्ययन गर्न सकिएको छैन ।

अध्याय चार

भौगोलिक तथा जनसंख्याको परिचय

४.१ अर्घाखाँची जिल्लाको संक्षिप्त परिचय

दुई पुराना चौविसे राज्यहरुबाट नामाकरण भएको अर्घाखाँची जिल्लाको सिर्जना २०१९ सालमा मात्र भएको हो । २०२४ सालसम्म यो जिल्ला गुल्मीबाट र २००९ साल भन्दा अघि पाल्पा बाट शासित थियो । अर्घा रजस्थल र खाँचीबाट जस्ता प्रसिद्ध ऐतिहासिक कोटहरु रहेको यस जिल्लामा रामायण र महाभारत कालसँग सम्बन्धित केही स्थानहरु र पाणिनी ऋषिको तपोभूमि रहेको धर्मग्रन्थ मा उल्लेख छ ।

नेपाल अधिराज्यको पश्चिमाञ्चल विकाश क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने लुम्बिनी अञ्चलका ६ जिल्ला मध्ये अर्घाखाँची जिल्ला एउटा पहाडी जिल्ला हो । यस जिल्ला ऐतिहासिक, भौगोलिक, सामाजिक, प्राकृतिक, सास्कृतिक, सुन्दरताको धनी पनि मानिन्छ, यस जिल्ला शैक्षिक क्षेत्र बाटबाटो घाटोको सुविधा बाट पनि पहाडी जिल्लाको दुर्गम मानिएतापनि अरु को तुलना मा केही माथि रहेको महशुस गर्न सकिन्छ । किन कि यस जिल्लाको ४२ गा.वि.स हरुछन् । जसमा सबै गाविसमा मोटर बाटो पुगिसको छ ।

४.१.१ क्षेत्रफल सीमान र अवस्थिति

नेपाल अधिराज्यको पश्चिमाञ्चल विकाश क्षेत्रको लुम्बिनी अञ्चलका तीन पहाडी जिल्ला मध्ये सबभन्दा सानो अर्घाखाँची जिल्ला हो । नेपाल अधिराज्यको कूल क्षेत्रफल को लगभग ०.८१ प्रतिशत क्षेत्र यसले ओगटेको छ । यस जिल्लाको क्षेत्रफल १९९३ वर्ग कि. मि छ भने जनसंख्या पनि २लाख ८३ हजार ९१ रहेको छ ।

अर्घाखाँची जिल्ला २७° ४५' उत्तर देखि २८° २३' उत्तरी अक्षांस र ८२° ४५' पूर्वदेखि ८६° २३' पूर्वी देशान्तर सम्म फैलिएको छ । यसको पुर्वी सिमानामा पाल्पा जिल्लामाका साथै गुल्मी जिल्ला पर्दछ, भने पश्चिममा राप्ती अञ्चलको प्यूठान जिल्ला र दाङ जिल्ला पर्दछ । जसलाई भिमरुक र राप्ती नदीले छुट्टाएको छ । अर्घाखाँचीको उत्तरमा गुल्मी र प्यूठान जिल्ला छन् भने दक्षिणमा कपिलवस्तु जिल्ला र दाङ

जिल्लामा रहेका छन् । अर्घाखाँची जिल्लाको दक्षिण भागमा केही फुकेको छ र उत्तरी भागको केही साँगुरो छ । त्यसै गरी पूर्वी भू भागको तुलनामा पश्चिम भूभाग खुम्चिएको नेपालको मानचित्रलाई हेर्दा यो जिल्ला त्रिकोणात्मक रूपमा रहेको छ ।

अर्घाखाँची जिल्लाको भौगोलिक अवस्थिती समान किसिमको छैन । यस जिल्लाको दक्षिणमा चुरेको फेदी तथा बेशी र खोंचहरु समुन्द्री सतह देखि करीब ३०५ मिटर (१००फीट) सम्मको उचाईमा छ । उक्त भू भाग नै यस जिल्लाको सबै भन्दा होचो भू भाग हो । जिल्लाको उत्तर पश्चिममा रहेको हंसपूर र पस्लेडको बीचको २५१५ मिटर (८२५०) फीटको उचाइमा अवस्थित सिमे देउरालीको लेख पनि यस जिल्लाको सबै भन्दा उच्च भू-भाग हो ।

हंसपूर गा.वि.स को परिचय

यस शोध पत्र को अध्ययन रहेको हंसपूर अर्घाखाँची सदरमुकाम सन्धिखर्कबाट ३२ किलोमिटर टाढा रहेको छ । यस गा.वि.सको जम्मा जनसंख्या ११२०५ हजार रहेको छ भने, पुरुष भन्दा महिला बढी रहेका छन् । महिला ५७५३ छन् भने पुरुष ५४५२ रहेका छन् । यस गा.वि.स मा एउटा उच्च मा.वि दुई मा.वि तीन नि.मा.वि ६ प्रा.वि रहेका छन् भने यस हंसपूर गा.वि.स लाई एकदम रमणीय ठाउँ को रूपमा लिन सकिन्छ किन कि यस ठाउँ को रतनमारे मा (रत्नकुञ्ज) बाट उत्तर मा हिउँ का हिमालहरु देख्न सकिन्छ भने, हंसपूर र पस्लेड को बीच मा २५१५ मिटर (८२५०) फीट को उचाइ मा अवस्थित सिमे देउराली पनि यस गा.वि.स मा रहेको छ । त्यस्तै प्रसिद्ध पौराणिक स्थल नरसिंह अवतार पनि यसै हंसपूर मा रहेको छ । यस ठाउँ पर्यटकीय दृष्टिकोणले उल्लेखनीय रहेको छ । यो नरसिंह अवतार हंसपूर गा.वि.स को वडा नं ७ बाम्रुक नुत्थला भन्ने ठाउँ मा रहेको छ । यो करीब २५ मिटर उचाई र २५ मिटर चौडाई भएको एउटा शिला चट्टान माथि अडिएको छ । किंवदन्ती अनुसार यस नरसिंह अवतारको शिला पहिला धेरै ठूलो थियो रे पछि एउटा देवीले सिरुको पात ले काटेर तीन टुक्रा पारेको र ती टुक्रा पारीएका शिला हरु त्यस ठाउँ भन्दा केही तल रहेको भन्ने किंवदन्ती छ । ती टुक्रा पारिएको शिला हरु एउटा एक किलोमिटर जति तल रहेको छ भने अर्को शिला चाहि २ किलोमिटर जति तल रहेको छ । जसमा

सबैभन्दा तल रहेको शिला मा बैशाख पुर्णिमा मा मेलामा लाग्छ, भने माथि नै रहेको शिला नरसिंह अवतार को शिला मा राम नवमी को दिन र फागु पुर्णिमा को पुर्णिमा मा भजन किर्तन हुने गर्दछ । यो शिला मा भगवान विष्णुका विभिन्न आकृतिहरू देखिन्छन् । यस शिला मा दिनहु पुजा हुने गर्दछ । यस लाई भगवान विष्णु ले अवतार लिई रूप परिवर्तन गर्दा शिला बनेको कुरा किंवदन्तीका रूपमा पाईन्छ ।

४.२ स्थानीय निकायको विभाजन

अर्घाखाँची जिल्ला ४२ गा.वि.स र ११ इलाका क्षेत्रमा ४/४ गा.वि.स. र दुई इलाका क्षेत्र मा ३/३ गा.वि.स हरु रहेका छन् । आम निर्वाचन २०४८ सालमा अर्घाखाँची जिल्ला लाई दुई संसदीय निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन गरिएको थियो । जिल्लाको उत्तरी भागमा पर्ने जम्मा १९ वटा गा.वि.स हरु क्षेत्र नः १ मा पर्दछन् । त्यसै गरी जिल्लाको दक्षिण भागमा पर्ने बाँकी २३ गा.वि.सहरु क्षेत्र नः २ मा पर्दछन् । जिल्लाको उत्तरी भू-भागमा भन्दा दक्षिण भू-भागमा मानिसको पातलो बसाई रहेको छ ।

४.३ अर्घाखाँची जिल्लाका प्रमुख स्थलहरू

अर्घाखाँची जिल्लामा ऐतिहासिक पौराणिक, सामाजिक तथा प्रसिद्ध धार्मिक स्थलहरू रहेका छन् ती हुन् ।

४.३.१ पौराणिक धार्मिक स्थलहरू

अर्घाखाँची जिल्लामा रहेका पौराणिक स्थानहरू मा पाणिनी तपोभूमि पणेना गा.वि.समा पर्दछ, दुर्वासेश्वर आश्रम साततले गुफा खिदिम गा.वि.समा, नर्तनाचल पर्वत नरपानी गा.वि.स. मा पर्दछ । वाणगंगा नदी को उद्गम स्थान अर्घाखाँची नै हो यो नदी ले करीव २२ कि.मी. अर्घाखाँची हुँदै कपिलवस्तु जिल्लामा आउँछ, उलुक छत्रगञ्ज गा.वि.स ,नरसिंहा अवतार हंसपूर गा.वि.समा पर्दछ ।

४.३.२ ऐतिहासिक धार्मिक स्थल

अर्घाखाँची विभिन्न स्थानहरू इतिहास र धार्मिक तीर्थ स्थलका रूपमा परिचित छन् । यिनीहरूमा अर्घाको कोट, खाँचीकोट, बलकोट, पौवा, त्रिवेणीपूर, चुत्रावेशी, मथुरावेशी मालिका आदी प्रमुख स्थलहरू रहेकाछन् ।

४.३.३ अन्य महत्वपूर्ण स्थलहरू

अर्घाखाँची जिल्लामा रहेका अन्य महत्वपूर्ण स्थानहरू मा ठाडा दह, स्यालेड दह, खनको गुफा, कटनेटाको ठूलो चउर, सुपादेउराली घेराको लेख, लोरीको लेख आदि प्रमुख छन् ।

४.४ भरना र तालहरू

अर्घातोषको तिलकुवा भरना, सुपाको सुपा खोला भरना, ठाडाको कमलपोखरी, दह च्याडलीड गौचौर, खन र भीरीका तालहरू महत्वपूर्ण छन् ।

४.५ हावापानी

यो जिल्ला मा मुख्य गरी दुई किसिम को हावापानी पाइन्छ ।

१. उष्ण मनसुनी हावापानी
२. समशीतोष्ण हावापानी

४.६ खनिज

यहाँको ऐतिहासिक अध्ययनको आधारमा जिल्लाको खानी खनिजहरूको अध्ययन वि.स. १९४२ मा भएको थियो । अध्ययन अनुसन्धान अनुसार दुरुड खोलाको सिसा र जस्ता खानी खाँचीकोटको चुनदुङ्गा, ढिकुरा काफलबासको तामाखानी, सितापूर घोखन्दा को सिसाखानी, मन्द्रे स्वर्णखाल को सिसा र चुनदुङ्गा खानी, खिदीम गडीकोटको सीसाखानी, अर्घा घर्वाकोट को तामा खानी, अर्घा सन्धिखर्क, वाडला, वल्कोटमा घर बनाउने सेलेट दुङ्गाको खानी रहेका छन् । तर हाल सिलेट दुङ्गा लगाउने प्रचलन कम हुँदै गएको छ ।

४.१० सामाजिक अवस्था

हंसपुर गा.वि.सको सामाजिक संरचना विविध प्रकारको छ, यस गा.वि.स सबै किसिमको जात जातिहरुको बसोबास पाइन्छ । सबै भन्दा क्षेत्री बाहुनहरु रहेको थलोको रुपमा हेरिन्छ । यस क्षेत्रमा खेतीपातिको दृष्टिकोणले मकै, गहु कोदो, धान, लगाइन्छ भने फलफूलका दृष्टिकोणले भने यस क्षेत्रमा सुन्तला, नासपाति, आरु, आरु बखडा बढी पाइन्छ ।

४.११ आर्थिक अवस्था

आर्थिक अवस्थाको दृष्टिकोणले हेर्ने हो भने यहाँका मानिसहरुको मुख्य पेशा भनेको कृषि हो । यहाँका मानिसहरुको मुख्य पेशा कृषि भएतापनि बर्ष भरी गरिएको कृषि कर्म को प्रतिफल बाट न्युनतम ६ महिना पनि खान न पुग्ने हरु को संख्या बढि हुनाले यहाँ का युवा पुस्ता हरु को आकर्षण वैदेशिक रोजगार तर्फ बढेको पाईन्छ । युवा पुस्ता वैदेशिक रोजगारी र शिक्षित व्यक्तिहरु शहर तिरको आकर्षणले गर्दा पहिले भन्दा पनि कृषि उत्पादनमा ह्रास आएको पाइन्छ । केही व्यक्तिहरु घर बनाउने डकमी र सिकमी र ब्राम्हण क्षेत्रीहरु बढी शिक्षक सेवामा रहेको पाउन सकिन्छ ।

४.१२ शैक्षिक अवस्था

यस क्षेत्र को शैक्षिक अवस्था लाई हेर्ने हो भने पहाडी जिल्ला दुर्गम गा.वि.स को रुपमा तुलना गर्ने हो भने यस गा.वि.स मा एक सिद्धार्थ उच्च मा.वि, दुई मा.वि रहेका छन् भने नि. मा.वि भने ३ वटा टिमुरे, मुलापानी, र कमेरा पानी भन्ने ठाउँ रहेका रहेका छन् त्यस्तै प्रा.वि. विद्यालय भने ६ वटा रहेको पाइन्छ । जनसंख्या भन्ने हो भने यस गा.वि.स. को ११२०५ (एघार हजार दुई सय पाँच) छ । यस गा.वि.स.को जनसंख्या ११ हजार जनसंख्यामा १६ वर्ष मुनि का अपाङ्ग बालबालिकाको अध्ययन गर्दा ३१ जना पाए तर त्यसमा पनि महिले सबै समेटन् सकेकी छैन मेरो उद्देश्यक मुलक नमुना छनौट भएकोले मेरो शोधपत्र पुरा गर्न लागि प्रत्येक वडामा गहिरो अध्ययन गर्न सकिएन त्यसमा अपाङ्ग बालबालिकाहरु ३१ भन्दा धेरै हुन सक्दछन् मैले बालबालिकाको अध्ययन गर्ने क्रममा सबै उमेर का अपाङ्गलाई पनि मेरो जानाकारी को

लागि संकलन गर्दा ९६ जना पाए । यस गा.वि.समा शिक्षाको क्षेत्र हेर्ने हो भने एउटा गा.वि.स मा एक उच्च मा.वि, २ वटा मा.वि, ३ नि.मा.वि हुनु भनेको यस गा.स.वि. लाई अगाडि को रूपमा लिन सकिन्छ भने, अपाङ्गलाई शिक्षा संग दाज्ने हो भने अपाङ्ग बढी रहेको पाइन्छ ।

बढी अपाङ्गता हुनुमा

- लापरवाही
- अन्धविश्वास
- अशिक्षा
- गरीबी
- उपचारको कमी

४.१३ यस गा.वि.स मा रहेका सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरु

यस गा.वि.स. मा सरकारी संस्था र गैर सरकारी संस्था भन्ने हो भने एउटा हेल्थ पोष्ट, साना किसान आयोजना, आमा समूह गठन, सामुदायिक विद्यालयहरु रहेको पाइन्छ ।

अध्याय पाँच

अपाङ्ग बालबालिकाहरूको तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

५.१ अपाङ्ग बालबालिकाको शैक्षिक स्थिति

अर्घाखाँची जिल्ला हंसपूर गा.वि. समा रहेका १६ वर्ष मुनिका अपाङ्ग बालबालिकाको अध्ययन गर्दा ३१ जना अपाङ्ग बालबालिकालाई लिई गरिएको छ, यसमा उनीहरूको शैक्षिक स्थिति यसप्रकार रहेको देखिन्छ,

५.१.१ शैक्षिक अवस्था

तालिका १ अपाङ्ग बालबालिकाको शैक्षिक स्थिति

क्र.स.	शैक्षिक विवरण	संख्या	प्रतिशत
१.	अशिक्षित	५	१६.१३
२	प्राथमिक शिक्षा	१९	६१.२९
३.	निम्न मा.वि शिक्षा	७	२२.५८
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६५

माथिको तालिका अनुसार यस अध्ययन क्षेत्रमा रहेका बाल अपाङ्गहरूको शैक्षिक स्थिति लाई हेर्दा ३१ जनामा अशिक्षित ५ वा १६.१३ प्रतिशत लेखपढ गर्न नजाने वा स्कूल नपठाई घरमै राखेका बाल बालिकाहरू देखिन्छन् भने प्राथमिक तहमा ३१ जना मा १९ जना वा ६१.२९ प्रतिशत र नि.मा.वि मा ३१ मा ७ जना वा २२.५८ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी यस तालिका अनुसार यस क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी प्राथमिक तहकमा पढने बालबालिका पाइए भने त्यस पछि नि.मा.वि र अशिक्षित रहेको पाइयो ।

५.१.२ उमेरको आधारमा

तालिका: २ उमेरको आधारमा

क्र.स.	उमेर	संख्या	प्रतिशत
१.	०-५	५	१६.१३
२.	६-१०	१३	४१.९३
३.	११-१५	१३	४१.९३
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

यस शोधपत्रमा अपाङ्ग बालबालिकाहरु अध्ययन गरिएको हुदाँ यसमा १५ वर्ष मुनिका अपाङ्गहरुको समावेश गरिएको छ । यसलाई माथिको तालिका अनुसार अपाङ्ग बाल बालिकालाई ३ समूहमा विभाजन गरिएको छ । जसमा ०-५ वर्ष सम्मका अपाङ्ग बालबालिकाहरु ५ जना वा १६.१३ प्रतिशत रहेका छन् भने ६-१० सम्मका अपाङ्ग बालबालिकाहरु १३ जना रहेकाछन् वा ४१.९३ प्रतिशत रहेको पाइयो भने ११-१५ वर्षका अपाङ्ग बालबालिका हरु १३ जना वा ४१.९३ प्रतिशत रहेका छन । यस तालिका अनुसार ११-१५ वर्ष सम्मका बालबालिकाहरु र ६-१० सम्मका अपाङ्ग बालबालिका बराबर पाइयो भने दोस्रोमा ०-५ वर्ष सम्मका बालबालिका रहेको पाइयो ।

५.१.३ लैंगिक बनावट

तालिका: ३ लैंगिक बनावट

क्र.स	लिङ्ग	संख्या	प्रतिशत
१	(महिला) केटी	१०	३२.२६
२	(पुरुष) केटा	२१	६७.७४
	जम्मा	३१ जना	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

यस माथिको तालिका अनुसार विभिन्न उमेरका बालबालिकामा केटीको संख्या १० वा ५२.२५ प्रतिशत छन् भने केटा हरुको संख्या २१ वा ६७.७४ प्रतिशत रहेको पाइयो । यि सबै बालबालिकाहरु अर्घाखाँची जिल्लाको हंसपूर गा.वि. स. मा रहेका अपाङ्ग बालबालिकाहरु मात्र समावेश गरिएको छ । यस तालिका अनुसार महिला भन्दा बढी पुरुष वा केटा नै बढी अपाङ्ग रहेको पाइयो ।

५.१.४ क्षमताको विवरण

यस सोध पत्रको अध्ययनमा अपाङ्ग बालबालिकाहरुमा विभिन्न क्षमता भएको पाइयो अपाङ्ग बालबालिकाको क्षमता अनुसार ४ भागमा वर्गीकरण गरि तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका: ४क्षमता को विवरण

क्र.स	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१	आफ्नो काम आफै गर्न सक्ने	७	२२.५८
२	खेलन जान सक्ने	२०	६४.५२
३	आफ्नो समस्या आफै बताउन सक्ने	९	२९.०३
४	आफ्नो समस्या आफै बताउन नसक्ने	५	१६.१३
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

नोट: आफ्नो काम आफै गर्न सक्ने भनेको दिशा पिसाब गर्न सक्ने, लुगा लगाउन सक्ने र खाना खान सक्ने भन्ने बुझिन्छ ।

माथिको तालिकामा दिए अनुसार बालबालिका लाई विभिन्न क्षमता अनुसार छुट्टयाएको छ, जसमा आफ्नो काम आफै गर्न सक्ने ३१ जनामा ७ जना वा २२.५८ प्रतिशत रहेका पाइयो भने घरमा वा घर बाहिर गएर पनि खेलन सक्ने २० जना वा १९.३५ प्रतिशत छन् भने, आफ्नो समस्या आफै बताउन सक्ने ९ जना वा २९.०३

प्रतिशत रहेको पाइयो त्यस्तै आफ्नो समस्या आफै बताउन नसक्ने ५ जना वा १६.१३ प्रतिशत रहेको यस अध्ययनमा पाइयो । यसरी भन्दा २० जना आफ्नो काम आफै गर्न सक्ने, आफ्नो समस्या आफै बताउन सक्ने, आफ्नो समस्या आफै बताउन नसक्ने, सबैलाई हेर्दा आफ्नो काम गर्न नसक्ने, आफ्नो समस्या आफै बताउन नसक्ने पनि खेल्न गएको पाइयो ।

५.२ आर्थिक अवस्था

५.२.१ अभिभावकको आम्दानी विवरण

यस अध्ययन क्रममा अपाङ्ग बालबालिकाहरु राम्रो संग बोल्न नसक्ने हुदाँ उनीहरुको वास्तविक अवस्था थाहा पाउनको लागि पारिवारिक विवरण थाहा पाउन अति आवश्यक भएको ठानी अपाङ्ग बालबालिका हरुको अभिभावक को अवस्था बाट नै ती अपाङ्ग बालबालिकाहरुको वास्तविक अवस्थाको जानकारी लिइएको छ । अभिभावकको आम्दानीले बाल बालिकाको दैनिक जीवनमा असर पारिरहेको हुन्छ । अभिभावकले आम्दानीलाई ३ भागमा विभाजन गरिएको छ । जसलाई तल को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका: ५ अभिभावकको आम्दानी विवरण

क्र.स	आम्दानी	संख्या	प्रतिशत
१	१०००देखि २०००	१७	५४.८४
२	२०००-४०००	१२	३८.७१
३.	४०००-६०००	२	६.४५
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

माथिको तालिका अनुसार अभिभावकको आम्दानी विभिन्न तहमा विभाजन गरी देखाइएको छ । जस अनुसार रु १०००-२००० सम्म आम्दानी भएको १७ जना वा ५४.८४ प्रतिशत त्यस्तै रु २०००-४००० सम्म आम्दानी भएका १२ जना वा

३८.७१ प्रतिशत छन साथ साथै रु ४०००-६००० सम्म आम्दानी भएका २ जना वा ६.४५ प्रतिशत छन यसरी यस अभिभावकको आम्दानी हेर्दा त्यति उच्च वर्गको आम्दानी कसैको पनि नरहेको सबै निम्न स्तर रहेको पाइयो ।

५.२.२ अभिभावकको पेशा विवरण

तालिका: ६, अभिभावकको पेशा विवरण

क्र.स	पेशा	संख्या	प्रतिशत
१.	मजदुरी ज्यालादारी	१०	३२.२६
२	कृषक	१०	३२.२६
३	नोकरी	७	२२.५८
४	डकर्मी	३	९.६८
५.	व्यापारी	१	३.२२
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

आर्थिक अवस्था थाहा पाउनको लागि अभिभावक को पेशा आम्दानी मा भर पर्ने हुनाले यस अध्ययनको क्रममा ३१ वटा घर परिवारलाई लिई अध्ययन गरेकोमा उनीहरुको पेशा भिन्न भिन्न भएको पाइयो जस लाई ५ भागमा विभाजन गरी माथिको तालिका मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

माथिको तालिकामा दिइए अनुसार बालबालिकाको अभिभावकको पेशालाई विभाजन गरिएको छ बालबालिकाको स्थितिको बारेमा थप जानाकारीको लागि उनीहरुको पेशाले पनि मुख्य भूमिका खेलेको हुन्छ , त्यसैले अभिभावकको पेशामा थाहा पाउन अति आवश्यक ठानी । ३१ जना बालबालिकाको ३१ घर परिवारको अध्ययन मा १० परिवार वा ३२.२६ प्रतिशत ज्यालादारी काम गर्ने रहेका छन् । त्यस्तै आफ्नो वारीमा मौषम अनुसारको तरकारी बालि लगाई आम्दानीको स्रोत बनाएको

कृषक ३१ जनामा १० जना वा ३२.२६ प्रतिशत रहेका छन् भने नोकरी गर्ने ७ जना वा २२.५८ प्रतिशत छन् भने डकर्मी अर्का को घर छाना हरु छाउने गाह्रो लगाउने हरु ३ जना पाइयो वा ९.६८ प्रतिशत पाइयो । भने व्यापारी जम्मा १ जना वा ३.२२ प्रतिशत रहेका छन्

५.२.३ पारिवारिक बनोट

यस अध्ययन को क्रममा सम्बन्धित बालबालिकाको परिवार को बारेमा पनि अध्ययन गर्नु पर्ने हुदाँ परिवार संख्यालाई पनि लिइएको छ । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका: ७ पारिवारिक बनोट

क्र.स	परिवार संख्या	संख्या	प्रतिशत
१	३-५	१२	३८.७१
२.	६-१०	१५	४८.३८
३.	११-१५	४	१२.९१
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

माथिको तालिकामा बालबालिकाको परिवार लाई तीन भागमा विभाजन गरिए अनुसार ४ देखि ५ जना सम्म परिवार संख्या भएका १२ वा ३८.७१ प्रतिशत रहेका छन् । त्यस्तै ६-१० जना सम्म सदस्यहरु भएका १५ वा ४८.३८ प्रतिशत परिवार रहेको पाइयो भने ११-१५ सम्म सदस्यहरु भएका परिवार ४ वा १२.९१ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस तालिका अनुसार सबैभन्दा बढी परिवारमा ६-१० जना सदस्य भएको परिवार, दोस्रो मा ३-५ सदस्य भएको परिवार र तस्रो मा ११-१५ जना सदस्य रहेको परिवार पाइएको छ पहिले को तुलनामा मानिसहरु कम सदस्य हुने गरेको पाइएको छ ।

५.२.४ अपाङ्गताको प्रकृति

यस अध्ययन भित्र रहेका अपाङ्ग बालबालिकाको प्रकृतिलाई हेर्दा यहाँ विभिन्न प्रकृतिका अपाङ्गहरू रहेको पाइयो । जस्तै यसलाई तलको तालिकाबाट प्रस्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका: ८ अपाङ्गताको प्रकृति

क्र.स	अपाङ्गताको प्रकृति	संख्या	प्रतिशत
१	शारीरिक अपाङ्ग	१६	५१.६१
२.	सुस्त मनस्थिति	६	१९.३६
३.	स्वर बोलाई सम्बन्धी	४	१२.९१
४.	दृष्टि विहिन	१	३.२२
५	मानसिक अपाङ्ग	१	३.२२
६.	बहु अपाङ्गता	३	९.६८
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

माथिको तालिका अनुसार सबभन्दा धेरै अपाङ्गता शारीरिक अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू पाइयो जस्मा ३१ जना अपाङ्ग बालबालिकाहरूमा १६ वा ५१.६१ प्रतिशत जना सम्म, त्यस्तै गरी सुस्तमनस्थिती मा ३१ जना मा ६ जनाहरू वा १९.३६ प्रतिशत र स्वर बोलाई सम्बन्धी ४ वा १२.९१ प्रतिशत पाइयो भने दृष्टि विहिनमा १ वा ३.२२ र मानसिक अपाङ्गमा १ वा ३.२२ प्रतिशत रहेको पाइयो । भने बहुअपाङ्गतामा कुल ३१ जना अपाङ्ग बालबालिकामा ३ जना वा ९.६८ प्रतिशत बहुअपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू यस अध्ययनमा पाइयो यसमा सबै भन्दा बढी शारिरीक अपाङ्गता पाइयो भने कममा मानसिकता र दृष्टि विहिन अपाङ्गता १,१ जना पाइयो । यसमा सबै

भन्दा बढी अपाङ्गहरु शारीरिक रुपमा रहेका छन् भने क्रमश सुस्तमनस्थिति, स्वरबोलाई, बहुअपाङ्गता र मानसिकता रदृष्टिविहिन कम रहेको देखियो ।

५.२.५ जातीय आधारमा अपाङ्गता

यस शोधपत्रमा अपाङ्ग बालबालिकाको जातीय अध्ययन गर्दा सबभन्दा धेरै अपाङ्गहरु ब्राम्हणहरुमा पाइयो भने दोस्रोमा क्षेत्रीमा पाइएको छ भने तेस्रो दलितमा पाइयो भने चौथोमा मगरमा पाइयो जस्तै यसलाई तलको तालिकाबाट प्रष्टाउन सकिन्छ ।

तालिका: ९ जातीय आधारमा अपाङ्गता

क्र.स	जात	संख्या	प्रतिशत
१.	ब्राम्हण	१२	३८.७१
२.	क्षेत्री	९	२९.०३
३.	मगर	३	९.६८
४.	दलित	७	२२.५८
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

यस माथिको तालिका अनुसार बाल अपाङ्गहरुको जातीय आधारमा अध्ययन गर्दा ३१ जनामा ब्राम्हण अपाङ्ग १२ वा ३८.७१ प्रतिशत रहेका छन् भने क्षेत्रीहरु ३१ जना अपाङ्गतामा ९ वा २९.०३ प्रतिशत रहेको पाइयो , त्यस्तै मगर पनि ३१ जना अपाङ्ग बालबालिका भित्र ३ जना वा ९.६८ प्रतिशत र दलित अपाङ्ग ७ वा २२.५८ प्रतिशत रहेको पाइएको छ, यस अध्ययनबाट सबै भन्दा बढी अपाङ्ग बालबालिकाहरुमा ब्राम्हण र दोस्रोमा क्षेत्री, तेस्रोमा दलित र चौथोमा मगर अपाङ्ग बालबालिका रहेको पाइयो । सामान्य रुपमा हामीहरु दलित वर्गमा बढी अपाङ्गता हुने गरेको व्यवहारमा देख्छौं भने यस अध्ययनको वास्तविकताले ब्राम्हण बढी अपाङ्गता रहेको देखियो ।

अध्याय छ

सामाजिक र आर्थिक समस्याहरू र अपाङ्गतामा देखापरेका

व्यक्तिगत पारिवारिक समस्या

६.१ अपाङ्गता प्रति समाजको दृष्टिकोण

६.१.१ अपाङ्ग हुनाको कारणबारे अभिभावकको धारणा

यस विषयको अध्ययनको क्रममा अर्घाखाँची जिल्ला को हंसपूर गा.वि.समा रहेका विभिन्न अपाङ्ग बालबालिकाहरू प्रति समाजले गर्ने धारणाका बारेका समाज वा अभिभावकले विभिन्न धारणाहरू व्यक्त गरेका छन् । जस मध्ये कारणहरूलाई तलको तालिकामा उल्लेख गरिएका छन् ।

तालिका: १०, अपाङ्ग हुनाको कारणबारे अभिभावकको धारणा

क्र.स	धारणा	संख्या	प्रतिशत
१	पूर्व जन्मको फल	७	२२.५९
२.	चेतनाको कमी	९	२९.०३
३.	अन्धविश्वास	५	१६.१३
४.	स्वास्थ्य सुविधाको कमी	७	२२.५९
५.	रोगबाट	३	९.६८
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

माथिको तालिका अनुसार अपाङ्गता परिवारलाई समाजले हेर्न धारणामा विभिन्न किसिमका धारणाहरू पाइए जस्तै पूर्वजन्मको फल भन्ने मा ७ जना वा २२.५९ प्रतिशत रहेको पाइयो भने चेतनाको कमीमा ३१ जनामा ९ जना वा २९.०३ प्रतिशत

रहेको र अन्धविश्वासमा ५ वा १६.१३ प्रतिशत तेस्तै स्वास्थ्य सुविधाको कमीमा ७ वा २२.५९ प्रतिशत, रोगबाट ३ जना वा ९.६८ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा समाजले अपाङ्ग हुनुमा चेतना को कमीले गर्दा अपाङ्ग भएका हुन भन्ने सबै भन्दा धेरै पाइयो भने दोस्रो मा पूर्वजन्मको फल, तेस्रोमा स्वास्थ्य सुविधाको कमी, चौथो मा अन्धविश्वास मा अन्तिम मा अपाङ्ग हुनुमा एउटा रोग पनि हो भन्ने अपाङ्ग बालबालिका हुनु मा समाज को धारण रहेको पाइयो ।

६.१.२ अपाङ्गप्रति परिवारका सदस्यले गर्ने व्यवहार

यस अध्ययन भित्र रहेका बालबालिकाहरु प्रायः जसो सानै उमेरको हुनाले पूर्ण रुपमा परिवारको संरक्षणमा रहेको देखिन्छ । यस्ता बालबालिकालाई अभिभावक ले आफ्ना अरु बालबालिकालाई जस्तो व्यवहार गरेको पाइदैन । शिक्षाको क्षेत्रमा पनि अपाङ्ग बालबालिकालाई आफ्नो साङ्ग बच्चालाई जस्तो चासो देखाएको पाइदैन कारण उनीहरुबाट अभिभावकलाई भोली आफू बुढो वा असक्त अवस्था हुदाँ हेर्ने वा सहारा हुन नसक्ने र पढाए पनि आफूले केही गरेर खान नसक्ने, पढाउनको लागि अपाङ्गलाई विद्यालय पुऱ्याउन छुट्टै व्यक्तिको आवश्यक पर्ने हुनाले पनि उनी हरु लाई आफू समय दिन नसक्ने कुरा बताउँछन् । भने अपाङ्गको दिदि बहिनी भाइ दाजु हरुले पनि आफ्नो अपाङ्ग दाजु भाई दिदि बहिनी प्रति सकरात्मक धारणा राखेको पाइदैन । किन कि उनीहरुलाई आफू लिएर हिड्दा साथी भाईले जिस्काउने गरेको र आफूलाई पनि विद्यालयमा जादा ढिला हुने गरेको बताउँछन् । अभिभावकहरु आफ्नो अपाङ्ग बालबालिकालाई बाचुञ्जेल खान खुवाउने मात्र हो आफ्नो बालक अपाङ्ग हुदाँ समाजबाट आफू टाढा रहनु परेको र समाज ले पनि हेला को दृष्टिकोणले हेरेको भन्ने गरेको पाइयो ।

६.१.३ अपाङ्ग बालबालिकाप्रति छिमेकीले गर्ने व्यवहार

यस अध्ययन भित्र रहेका १६ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरु हुनाले अपाङ्ग बालबालिकाहरु बढी घरमा नै केन्द्रित हुने वा बस्ने गरेको अभिभावकबाट बाहिर जान नसक्ने र यदि सक्ने खेल्न गएमा छर छिमेकीले अपाङ्ग बालबालिका सँग आफ्ना बालबालिका खेलेको मन नपराउने अपाङ्ग बालबालिका सँग आफ्नो बालबालिका

खेलेको देखेमा त्यस संग खेल हुँदा नराम्रो छ वा त्यस संग रोग छ, सर्न सक्छ भनी पन्छाउने गरेको बताए । यसरी प्रायः छरछिमेक ले अपाङ्ग बालबालिका लाई राम्रो व्यवहार र माया गरेको देखिँदा भने पुजा आजा, पाठ र नयाँ शुभकार्य जस्ता काम हुदाँ अपाङ्गलाई ल्याएको मन नपराउने गरेको देखिन्छ ।

६.१.४ समाजबाट अपाङ्ग परिवारप्रति गर्ने गरेको व्यवहार

यस अध्ययन भित्र रहेका अपाङ्ग बालबालिका परिवार प्रति समाजले गर्ने गरेको व्यवहारमा अपाङ्गको परिवारलाई हेयको दृष्टिकोणले हेर्ने गरेको र बाबु आमाको पापकोफल बालबालिकाले भोग्नु परेको भनी अपाङ्ग बालबालिकालाई बाबु आमाको पापसंग जोडि हेर्ने गरेको पाइयो । परिवारमा रहेको एक जनाको अपाङ्गताले गर्दा परिवारमा रहेको अरु व्यक्तिलाई समेत काम गर्न वा विवाह गर्न अठ्यारो परेको र अपाङ्गता लाई वंशाणु गुण अन्तर्गत लगी आफूबाट जन्मने बच्चा पनि अपाङ्ग हुन सक्ने कारण विवाह गर्न अठ्यारो परेको अभिभावकहरु बताउँछन् । यसरी समाजका व्यक्तिहरु अपाङ्ग परिवार प्रति सकारात्मक व्यवहार गरेको देखिँदैन ।

अर्को बालबालिका अपाङ्ग भएको मा समाजबाट आफू हेला को दृष्टिकोण रहन पुगेको बालबालिकाको अभिभावक हरु बताउँछन् । अपाङ्ग लाई समाजको कुनै कार्यक्रममा समावेश गराउने नराउनेमा अभिभावकहरुले अपाङ्गतालाई समाजमा समावेश गराउन नपर्ने धारणा व्यक्त गर्दछन् कारण अपाङ्गता बालबालिकालाई समाज प्रति कुनै चासो हुँदैन भने समावेश गराउनको पनि औचित्य नहुनु कुरा समाजका अभिभावकहरु बताउनु हुन्छ ।

६.२ अपाङ्ग बालबालिकाको सामाजिक,

६.२.१ आर्थिक, पारिवारिक, समस्या

अपाङ्ग बालबालिकाहरुका विभिन्न समस्याहरु रहेकाछन् । अपाङ्गहरु सबै एकै किसिमका रहेको पाइँदैन त्यसले गर्दा अपाङ्गताको प्रकृति अनुसार समस्या पनि फरक फरक रहेको पाइँन्छ ।

तालिका: ११, पारिवारिक समस्या

क्र.स	स्थिति	संख्या	प्रतिशत
१	दिशा,पिसाब आफै जान सक्ने	२५	८०.६४
२	दिशा पिसाब आफै जान नसक्ने	६	१९.३५
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

माथिको तालिका अनुसार अपाङ्ग बालबालिकाहरु दिशा पिसाब गर्न जान सक्ने ३१ मा २५ वा ८०.६४ प्रतिशत यस अध्ययनमा पाइयो भने दिशा पिसाब गर्न नसक्ने परिवारको अभिभावकको आवश्यक पर्नेमा ६ जना वा १९.३५ प्रतिशत जना रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा परिवारमा अपाङ्ग बालबालिका को अभिभावकलाई आफ्नो अपाङ्ग बालबालिका दिशा पिसाब गर्न जान नसक्ने भए पछि धेरै समस्या परेको देखिन्छ । यस अध्ययनमा पनि ३१ जनामा ६ जना वा १९.३५ जना दिशा पिसाब गर्न जान नसक्ने भएको पाइन्छ ।

१ दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गताको समस्या

दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्ग बच्चाहरु देख्न सक्दैन, देख्न नसक्ने कारण उनीहरु पढनबाट बञ्चित हुनु परिरहेको छ । उनीहरुलाई विद्यालय लैजाने जाने सुविधा छैन घर परिवार को पनि पढाई प्रति आँखा नदेखेले के पढने भन्ने धारणा छ ।

२. सुस्तमनस्थिति सम्बन्धी समस्या:

यस किसिमको अपाङ्गहरुमा उनीहरु ढिलो स्वभावको ढिलो कुरा बुझ्ने, विर्सिने, ध्यान केन्द्रित नगर्ने, टोलाउने जस्ता समस्या रहेको पाइयो

३. शारीरिक अपाङ्गता

शारीरिक अपाङ्गताको समस्यामा उनीहरु विद्यालय टाढा हुनाले उनीहरुलाई पढन जान कठिन भएको र समयमा घर परिवारले पनि ख्याल नगरिदिने पढाई प्रति परिवारको चासो पनि नरहेको र स्कूलमा साथी भाईले पनि जिस्काउने कारणले गर्दा विद्यालय जान असजिलो मान्ने गरेको पाइन्छ । विद्यालयमा पनि सिडीबाट माथि

उक्लिन कठिन हुने जस्ता समस्या ,वर्षाको समयमा विद्यालय जान सम्भव नहुनु, अज्ञानताले गर्दा घरमा कुनै काम मा प्रोत्साहन नपाउनु जस्ता समस्या रहेका छन् ।

४. मानसिक अपाङ्गता

मानसिक अपाङ्गहरु समय समयमा हर्ष रोदन हरु प्रकट गर्ने, आफूमा हिनताबोध अनुभव गर्ने पढ्नुको लागि मन नगर्ने जस्ता समस्या रहने गरेको ।

५. स्वर बोलाई सम्बन्धी:

स्वर बोलाई सम्बन्धी ज्यादै भकभके हुनु, बोलीमा स्पष्ट नहुनु जस्ता कारण शिक्षक तथा सहपाठीबाट मद्दत नहुनु जस्ता समस्या रहने गरेको देखियो ।

६.३ सरसफाई

यस अध्ययन भित्र रहेका अपाङ्ग बालबालिका हरु १६ वर्ष भन्दा तलका भएकाले पुरै आफू गर्न सक्ने, अर्को त्यसमा पनि अपाङ्ग भएकाले त्यति सरसफाई भएको देखिदैन । सरसफाई भनेको यहाँ अभिभावक अनुसार देखिएको छ । र अपाङ्ग बाल बालिका प्रति राम्रो धारणा हुनेको बालबालिका अरु बच्चा जस्तै सरसफाई वा सुकिलो देखिएको पाइन्छ भने अपाङ्ग बालबालिका प्रति नकरात्मक धारणा वा चासो नराख्नेको बालबालिका सुकिलो देख्न पाइदैन ।

६.४ अपाङ्गको परिवारप्रतिको धारणा

यस अध्ययन भित्र रहेका बाल अपाङ्गहरु प्रायः परिवार प्रति नै निर्भर रहेको पाइन्छ र परिवार बाट जे गर्छन त्यसमा सन्तुष्टि मानेर बस्ने गरेको पाइन्छ, यस लाई तलको तालिका मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका:१२ अपाङ्गको परिवार प्रतिको धारणा

क्र.स	सन्तुष्टि	संख्या	प्रतिशत
१	सन्तुष्टि माने	३	९.६७
२	सन्तुष्टि नमान्ने	२८	९०.३२
	जम्मा	३१	१००

श्रोत: स्थल गत अध्ययन २०६५

माथिको तालिका अनुसार यस अध्ययनभित्र रहेका अपाङ्ग बालबालिकाको परिवारबाट कति सन्तुष्टि छन् भनी साधिएकोमा ३१ जनामा ३ जना वा ९.६७ प्रतिशत मात्र आफ्नो परिवार प्रति सन्तुष्टि रहेको पाइयो भने ३१ मा नै २८ जना वा ९०.३२ प्रतिशत आफ्नो घर परिवार बाट सन्तुष्टि रहेको पाइयो । यसरी यस माथि को तालिका अनुसार अपाङ्ग बालबालिका हरु आफ्नो घर परिवारबाट धेरै सन्तुष्टि नरहेको पाइयो ।

६.५ घरमा कोही नहुदाँको अवस्था

यस अध्ययन भित्र रहेका बालबालिकाहरु पूर्ण रुपमा परिवार प्रति भर परेका छन्, यिनीहरु प्राय परिवार को सहयोग बिना केही गर्न नसक्ने भएको पाइन्छ । यस्ता अपाङ्ग बालबालिकाहरु घरमा कोही नभएको बेला अभिभावकले बोकेर लैजान पनि गाह्रो र घरमा छोडेर हिंडन् पनि अप्ठ्यारो हुने हुदाँ घरमा कोठामा थुनेर राखेको, कसैलाई त हात खुट्टामा डोरीले बाँधेर राखेको, वा छर छिमेकी का बालबालिकालाई हेर है भनी राखेर जाने गरेको पाइयो ।

६.६ अपाङ्ग बालबालिकाको स्वभाव

यस अध्ययन भित्र रहेका विभिन्न अपाङ्गलाई समावेश गरिएको छ । जसमा उनीहरुको स्वभाव पनि उमेर अपाङ्गता किसिम अनुसार फरक फरक रहेको पाइन्छ । यिनीहरुको स्वभाव प्राय जसो समय ठाउँ व्यक्ति अनुसार पनि हुने गरेको पाइएको छ । प्राय शारीरिक अपाङ्ग हुनेहरुमा उनीहरुको स्वभावमा दिन दिनमा परिवर्तन हुने गरेको पाइएन भने सुस्त मनस्थिति हुनेहरुमा विहान, बेलुका दिउसोमा फरक फरक स्वभाव रहेको पाइयो कि जस्तै विहान बेलुका सामान्य कहिले काँही सामान्य हुने दिउसोमा बढी निराश वा उदासिनता र कहिले काँही बेलुका तिर उदासिनता हुने गरेको पाइयो ।

६.७ मनोरञ्जन

साङ्ग बालबालिकाको स्वस्थ रहन मनोरञ्जन गर्न उनीहरुको शारिरीक मानसिक संरचना क्रियाकलाप गर्न खेलकुद अनिर्वाय मानिन्छ, भने अपाङ्ग बालबालिकालाई

खेलकुद र मनोरञ्जन दशौं गुना बढी आवश्यक हुन्छ, तर अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरु खेल र मनोरञ्जन बाट वञ्चित छन् । अपाङ्ग बालबालिका बढी खेल मन पराउने वा बाहिर हिड्न मनपराउने र अरुले राम्रो संग बोलाएका खुसी मान्ने र उनीहरुले समाजबाट मायाको आश गरेको र आफूलाई अरुले माया गरुन भन्ने भावना र चाहान रहेको पाइयो ।

६.८ आर्थिक समस्या

अपाङ्ग बालबालिकाको आर्थिक समस्या भन्नाले उनीहरु को अभिभावको आम्दानी मा भर पर्दछ, किन कि अपाङ्ग बालबालिका भन्नाले १६ वर्ष भन्दा तलका रहेका हुनाले यस अध्ययनमा रहेका अपाङ्ग बालबालिका अभिभावकको आम्दानीमा पूर्ण निर्भर हुने हुनाले अभिभावकका आम्दानीका आधारमा आर्थिक समस्यालाई लिन सकिन्छ, किनकि त्यहाँको अभिभावकको आम्दानीको मुख्य आर्थिक स्रोत भनेको कृषि हुनाले उनीहरुमा आफ्नो बालबालिकाको औषधी उपचार गर्न समेत समस्या परेको अभिभावकहरु बताउछन् । कृषि पनि ६ महिना काम गरी तीन महिना समेत आफूलाई गुजारा नचल्ले अभिभावक ले बताए । यस अध्ययनमा रहेका अपाङ्ग बालबालिकाको अभिभावकको आम्दानीको यस अध्ययन अनुसार न्यून रहेको पाइयो । आम्दानी न्यून रहेको कारण उनीहरु आफ्नो बच्चालाई औषधी गर्न देखि लिएर पढाइमा समेत उनीहरु पहुच नभएको र नेपाल सरकारले अपाङ्गको बारेमा लिएको समाहित शिक्षा बारेमा पनि त्यस हंसपूर गा.वि.स मा थाहा नभएको र शिक्षा मन्त्रालयले अपाङ्ग बालबालिकालाई निशूलक शिक्षा दिने व्यवस्था गरेको छ, भन्ने अधिकांश ग्रामीण क्षेत्रमा पुग्न नसक्नु, त्यहा रहेका अपाङ्ग का अभिभावकलाई थाहा नहुनु सबै समस्याका रुपमा रहेको पाइयो ।

६.९ सामाजिक समस्या

नेपालमा बढी अपाङ्ग जनसंख्या हुनाको कारण रोग, भोक दरिद्रता, अशिक्षा, अज्ञानता, अन्धविश्वास, रुढीवादी परम्परा र भाग्यवादी धारणाले ग्रसित हाम्रो नेपाली समाजले अपाङ्गताको वास्तविक कारण बुझ्न नसक्नु हो । अपाङ्गतालाई पूर्वजन्ममा

गरेको पापको फल वा भाग्यको विडम्बना ठान्ने गलत धारणा हाम्रो समाजमा व्याप्त छ । आफ्नो परिवार वा समाजका ती अपाङ्ग सदस्यलाई हाम्रो भनी स्वीकार्न हिचकिचाउँछन् । अपाङ्ग बालबालिकाको उचित प्रकारको लालनपोषणमा पनि उपेक्षा गरेको पाइन्छ, भने परिवारका अरु सदस्यको तुलनामा अपाङ्ग व्यक्ति अपहेलित र अमर्यादित भई हेयको जीवन यापन गरिरहेको पाइन्छ । समाजमा पनि उनीहरूलाई त्यत्ति नै उपेक्षा गरेको र कुनै पुजा आजा, नयाँ काम शुभराम्भ हुदाँ वा घरमा नयाँ मान्छे आउँदा समेत उसलाई घरबाट बाहिर नलिकाली कोठामा थुनेर राखेको पाइन्छ । यस्तो अपाङ्ग प्रतिको गलत धारणाले गर्दा अपाङ्ग बालबालिकाहरू मृत्युलाई पर्खिनु परिरहेको छ ।

यस्तो घर परिवारका सदस्य देखि लिएर र समाज मा अपाङ्ग अभिन्न अङ्ग हुन उनीहरूको चाहाना र इच्छा आवश्यकता साङ्गका जस्तै हुन्छ, शारिरीक, मानसिक, वा संवेदनात्मक गुणहरू मध्ये केही मा त्रुटिका कमी हुनाको कारणबाट यिनीहरू अपाङ्ग हुन पुगेका हुन । यिनीहरू लाई शिक्षाको माध्यमबाट शिक्षा तालिम दिन सकेको खण्डमा यीहरू पनि सामान्य व्यक्ति सरह जीवनयापन गर्न सक्ने बनाउन सकिन्छ । अपाङ्गलाई घर परिवार र समाजबाट टाढा नराखी संसार संग परिचित गराई उचित तालिमको माध्यमबाट जीवनयापन गर्नमा केही हदसम्म सुधार र उनीहरूको जीवनमा परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ, भनी चेतना समाजमा छैन समाजमा यस्तो किसिमको चेतना जगाउनु आवश्यक देखिन्छ ।

यसरी हेर्दा अपाङ्ग बालबालिकाको परिवार देखि लिएर उनीहरूको समाजमा गरिने व्यवहार पनि सकारात्मक रहेको पाइदैन भने उनीहरू प्रति समाज पनि त्यत्ति नै नकारात्मक रहेको पाइन्छ । त्यसले गर्दा समाज पढन लेख्न देखि लिएर उनीहरू सामाजिक काम, पुजा आजा, नयाँ काम शुभराम्भ हुदाँ समेत उनीहरू लाई सहभागिता नगराइने यसरी यस अध्ययनबाट समाज अपाङ्ग प्रति समाजको धारणा सकारात्मक रहेको पाइएन त्यसले उनीहरूमा सकारात्मक भावना जगाउनको लागि शिक्षाको स्तर बढान आवश्यक देखिन्छ, भने अर्को तिर समाजमा अपाङ्ग किन बढी रहको छ, अपाङ्ग बालबालिका हुनुमा समाज परिवार कसको दोष हो जस्ता कुरा हरू गाउँमा चेतना जगाउन आवश्यक देखिन्छ । गाउँमा अपाङ्ग बालबालिका हुनुमा बढी देवी देवताको

सराप र पहिलो जुनी मा गरेको पाप जस्ता कुरा मा लगेर अपाङ्ग लाई जोडेको पाइन्छ । त्यसले अपाङ्ग हुनु मा पाप संग लगेर जोड्नु भनेको चेतनाको कमी मानिन्छ, त्यसैले शिक्षाको स्तरमा बढाउन आवश्यक देखिन्छ ।

गाउँ घर समाज मा त्यति मात्र होइन घरमा अपाङ्ग बालबालिका भएको घर परिवारमा समेत समाज वा छर छिमेक को त्यस परिवारमा सकारात्मक धारणा राखेको पाउन सकिएन् किनकि उनीहरु (समाज) छर छिमेक हरु अपाङ्ग बालबालिका को परिवारमा आफूले व्यवहार गर्न हिचहिचाउने र परिवारमा अपाङ्ग ऊ त पापी हो पाप गरेको थियो त अनि अपाङ्ग छोरा छोरी पायो धर्म गर्नु पर्छ, धर्म गरेको भए पो राम्रो हुन्छ । भन्ने जस्ता नकारात्मक भावना छर छिमेक र समाजमा अपाङ्गताको परिवार लाई भनेको पाइन्छ ।

वैयक्तिक विवरण

यस अध्ययन क्षेत्र लुम्बिनी अञ्चल को ६ जिल्ला मध्ये पहाडि जिल्ला को सबै भन्दा सानो जिल्ला अर्घाखाँची को हंसपुर गा. वि.स.मा रहेका अपाङ्ग बालबालिका हरु मध्ये बाट तीन जना लाई छानी उनी हरु को ब्यक्तिक विवरण लिईएको छ । जस अनुसार उनी हरुको विवरण तल उल्लेखित गरीएको छ । अर्घाखाँची जिल्ला को उत्तर पश्चिम मा अवस्थित हंसपुर गा.वि.स को वडा. नम्बर ८ मा निवासी बाबु ऋषिराम मरासिनी, आमा शारदा मरासिनीका चार छोरा छोरी मध्ये का कान्छो छोरा सुनिल मरासिनी २०५७/०८/२१ जन्म भएका उनी अहिले ८ वर्षका भए उनी जन्मदा सांझ जन्मे पनि पछि १ वर्ष को हुदाँ दुर्घटनावस उनी अपाङ्ग हुन पुगेका हुन उनको दायाँ खुट्टा आगो ले पोलेर अपाङ्ग हुनु परेको छ । उनी अहिले कक्षा ३ मा अध्ययन गर्दै गरेका छन्।

खुट्टा अपाङ्ग भएपनि उनी अध्ययन गर्न को लागि विद्यालय जान आउन सक्ने आफ्ना साथीभाई हरु संग खेल सक्ने अवस्था मा छन् । तर अरु साङ्ग बालबालिका को तुलनामा उनी बढी हिड्न र दौड्न उनलाई कठिनाई पर्दछ । उनको परिवार पनि उनको पढाइ प्रति त्यति चासो राखेको पाइदैन । घर मा पनि आमा बाबु पढेको नहुदाँ उनको पढाइ मा केही सहयोग हुदैन । उसले आफू पढेर ठूलो मान्छे बन्ने बताउँछ,

भने आमा बाबु उसको पढाइ मा केही वास्ता गर्दैनन् र भन्छन् पढन सके पढछ, पढन् नसके इण्डिया तिर गएर भाडाँ माजिहाल्छ नि बाबु आमा यस्तो कुरा बाट उनलाई पढाइ प्रति कुनै परिवार बाट सहयोग छैनै । अपाङ्ग को अभिभावक हरु यस्तो कुरा गर्दा अपाङ्ग बालबालिका को भविष्य अन्योलता मा पर्ने देखिन्छ ।

वैयक्तिक विवरण

अर्घाखाँची जिल्लाको हंसपूर २, २०५९/११/१० मा जन्मे बाबु भरत अधिकारी, आमा मञ्जु अधिकारी का तीन भाइ छोराहरु मध्ये माहिला छोरा ऋषिराम अधिकारी अहिले उनी ६ वर्ष का भएका छन् । जन्मदै मा अपाङ्ग भएर नजन्मिए पनि उनी पछि गएर २ वर्ष को उमेरमा उनको शरीर लुलो वा कमजोर हुन गयो । उनी अहिले भन भन पछि कमजोर हुदैँ गएका छन भने परिवारमा पनि उनीलाई बोभ सम्भेको जस्तो उनी लाई कसैले लगेर पालिदिए पनि हुन्थ्यो जस्तो परिवारको चाहाना छ । सरकारले अपाङ्गको बारेमा केही गर्छ भन्दछन् यत्ति बालकलाई लगेर पालिए पनि हुन्थ्यो भन्ने परिवार को धारणा रहेको पाइयो ।

उनी एक त उनी आफू अपाङ्ग को पनि शरीर कमजोर र सुस्तमनस्थिति हुनाले आफ्नो दिशा पिसाव समेत ठिक ठाउँमा गर्न सक्दैन । परिवारको पनि आर्थिक अवस्था न्यून र शिक्षित परिवार नहुनाले । उनलाई बाबुआमाले उपचार गर्दा धामी भ्राकि गरेको तर डाक्टर कहाँ लैजानको लागि पैसा पनि नभएको र डाक्टरकोमा लाने रोग होइन जहाँ लगे पनि सञ्चो हुने होइन भन्ने उनको भावना रहेको छ ।

वैयक्तिक विवरण

अर्घाखाँची जिल्लाको हंसपूर ७ ढाकेपानी भन्ने ठाउँमा जन्मीएकी बाबु हुमनाथ भूसाल र आमा जमुना भूसाल कि जेठी सन्तान सरस्वती भूसाल उनी अहिले १३ वर्ष की भईन उनी जन्मदा नै शारीरिक रुपमा अपाङ्ग रहेकी छन् । उनको शरीरको पछाडिको भागमा एउटा मासुको डल्लो छ जसले गर्दा उनको शरीर नै अपाङ्ग बनाएको छ । उनी आज १३ वर्षको हुन सम्म पनि आफू खान र दिशा पिसाव गर्न समेत उनलाई कठिनाई परिरहेको छ ।

परिवार पनि उनीदेखि धेरै दुःखी छन् । परिवारमा त्यो अपाङ्ग बोझ भएको कुरा व्यक्त गर्दछन् परिवार उनी मरे बरु हामी लाई सुख हुने थियो । ऊ आफू दुःख त पाएकी छ हामी लाई समेत कठिनाई परिरहेको छ । औषधी गर्नको लागि पनि नेपालमा हुन नसक्ने हुन सके पनि त्यसको लाई धेरै पैसा खर्च हुने हुनाले त्यो आफू खर्च गर्न र ऊ अपाङ्गको औषधी उपचार गर्न नसक्ने बताउछन् । अभिभावकको आर्थिक स्रोत भनेको कृषि मात्र रहेको कृषिवाट पनि आफू लाई खान नपुग्ने बताउछन् ।

अध्याय सात

सारांस निष्कर्ष

७.१ सारांश

नेपालको परिपेक्ष्यमा अपाङ्गहरूको अवस्था ज्यादै नै जटिल र कठिन परिस्थितिमा गुञ्जिरहेको वास्तविकता छ । जसको मुख्य कारण गरीबी र अशिक्षा नै हो । इतिहासलाई पल्टाउने हो भने पनि समाज र परिवारमा अपाङ्गहरू सधैं हेला र बोझको पात्र बनेर जीवनयापन गरिरहेको वास्तविकता अपाङ्ग क्षेत्रमा पाइन्छ । यो अहिले आएर पनि अपाङ्गको बारेमा विभिन्न शिक्षा (समाहित शिक्षा) तालिम र केही सुविधाजनक कामहरू संचालन भइरहेका छन् तर पनि अपाङ्गमा अभै सम्म चेतना र अशिक्षा गरीबी जस्ता कारण यी क्षेत्र बाट बञ्चित हुन पुगेका छन् ।

अल्पविकसित मुलुकहरूमा शिक्षा चेतनाको कमीले दिनप्रति दिन अपाङ्ग बालबालिकाको संख्या बढी रहेको छ , बालबालिकाले समान अवसर पाउनु सबैको चासो अधिकारको कुरा हो । तर अपाङ्ग बालबालिका हाम्रो समाजमा उपेक्षित हुन पुगेको देखिन्छ । नेपाल जस्तो मुलुकमा जहाँ कुल जनसंख्याको ४३ प्रतिशत बालबालिकाहरू १४ वर्ष मुनिका छन् । त्यसैले बालबालिकाको विकाश हुनु अभै महत्वपूर्ण हुन्छ ।

यस अध्ययनको उद्देश्य अपाङ्ग बालबालिकाहरूको सामाजिक आर्थिक एवं सामाजिक अवस्थाको बारेमा अध्ययन गर्नु हो । साथै समाजमा अपाङ्गलाई हेर्ने दृष्टिकोण सम्बन्धी पारिवारिक देखि लिएर समाजको दृष्टिकोण हेरिएको छ । अपाङ्गको समाजमा देखिएको आर्थिक सामाजिक पारिवारिक समस्या पनि अध्ययन हो । यस अध्ययन हंसपूर गा.वि.समा गरिएको छ । यस अध्ययन गर्ने क्रममा अन्तर्वाता, अवलोकन, प्रश्नावली सूची, प्रमुख जानाकार व्यक्तिहरूसँग जानाकारी , द्वितीय स्रोत तथ्याकं विश्लेषण गरिएको छ ।

यस अध्ययन क्षेत्रमा हंसपूर गा.वि.स मा रहेका ३१ जना अपाङ्गहरूलाई लिइएको छ । यस मा अनुसन्धानको तथ्य संकलन गर्ने विधि मा प्राथमिक स्रोत लाई प्रमुख मान्यता दिइएको छ । नमुना छनोटमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोट हुनाले यस शोध पत्र

पुरा गर्नको लागि अपाङ्गहरुलाई आफ्नो उद्देश्य अनुसार लिइएको छ । प्राथमिक स्रोतमा अन्तर्वातामा अपाङ्ग बालबालिका सम्बन्धी हुनाले अपाङ्ग बालबालिकाहरुले प्रष्टसंग भन्न नसकेको हकमा उनीहरु को अभिभावकको माध्यमबाट अनुसन्धान र सर्वेक्षण गरिएको छ । द्वितीय स्रोतको क्रममा हंसपुर गा.वि.स को गा.वि.स, जि.वि.स, राष्ट्रिय अपाङ्ग महासंघ भृकुटी मण्डप, समाहित शिक्षा शाखा भक्तपुर, महिला कानून मञ्च थापाथली, विभिन्न प्रकाशित पत्र पत्रिकाहरु सिविनद्वारा संकलित पत्रपत्रिका, नक्साल स्थित बालमन्दिर, र विभिन्न बालबालिका सम्बन्धी प्रकाशित पुस्तक बालआवाज पुस्तक बाट प्रकाशित विभिन्न लेखहरु लिइएको छ ।

यस शोध पत्रमा ०-१५ वर्ष का अपाङ्ग बालबालिका लाई समावेश गरिएकोमा ०-५ वर्षका १६.१३ प्रतिशत ६-१० वर्ष सम्मका ४१.९३ र ११-१५ सम्मका ४१.९४ प्रतिशत रहेका छन् । यसमा महिला हरु (केटी) ३२.२६ प्रतिशत र पुरुष वा (केटा) हरु ६७.७४ प्रतिशत रहेका छन् ।

बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था अवस्था हेर्दा त्यति सन्तोषजनक देखिदैन यस शोधपत्रमा रहेका अपाङ्ग बालबालिकाहरु अशिक्षित, १६.१३ प्रतिशत प्राथमिक शिक्षा ६१.२९ प्रतिशत नि.मा.वि मा २२.५८ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

यस शोधपत्रमा अपाङ्ग बालबालिकाको क्षमतामा आफ्नो काम आफै गर्न सक्ने अपाङ्ग बालबालिकाहरु ३१ जना २२.५८ प्रतिशत , खेल्न जान सक्ने ६४.५२ प्रतिशत र आफ्नो समस्या बताउन सक्ने २९.०३ प्रतिशत र आफ्नो समस्या आफै बताउन नसक्ने मा १६.१३ प्रतिशत रहेका छन् ।

अपाङ्ग बालबालिकाहरुको आर्थिक पक्षलाई हेर्दा उनीहरु अभिभावकको आम्दानीलाई जोडेर हेर्नु पर्ने हुन्छ । अपाङ्ग बालबालिकाको आर्थिक क्षमताको आम्दानी हेर्दा ३१ जना अपाङ्ग बालबालिका मा १०००-२००० सम्म आम्दानी हुने अभिभावकहरु ५४.८४ प्रतिशत रहेका छन् भने २०००-४००० सम्म आम्दानी हुने अभिभावकहरु ३८.७१ प्रतिशत, ४०००-६००० सम्म आम्दानी हुने अभिभावक हरुमा ६.४५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी अभिभावक को आम्दानी अनुसार उनीहरुको पेशालाई हेरिएको छ पेशालाई हेर्दा उनीहरुको खास पेशा भनेको कृषि नै रहेको र कृषिबाट आफूहरुको ६ महिना काम गरी ३ महिना नहुने हुदाँ उनीहरु मजदुरी ज्याला गर्ने गरेको पाइयो

त्यसमा मजदुरी ज्याला ३२.२६ प्रतिशत कृषक ३२.२६ प्रतिशत र नोकरी २२.५८ प्रतिशत , डकर्मी ९.६८ प्रतिशत र व्यापारी ३.६८ प्रतिशत रहेका छन् ।

अपाङ्ग बालबालिकाको पारिवारिक बनोट हेर्दा ४-५ जना सदस्य भएको परिवारमा ३८.७१ प्रतिशत, ६-१० जना सम्म परिवार सदस्य भएको परिवार ४८.३८ प्रतिशत र ११-१५ प्रतिशत सम्म सदस्य भएको परिवार १२.९१ प्रतिशत रहेका छन् । अपाङ्गहरुको परिभाषा र वर्गीकरण अनुसार अपाङ्गतालाई ७ प्रकारमा विभाजन गरिएको छ । यस शोध पत्रको अध्ययन क्षेत्रमा पनि अपाङ्गताहरु विभिन्न प्रकृतिका पाइएको छ । त्यसमा शारीरिक अपाङ्गहरु ५१.६१ प्रतिशत र सुस्तमनस्थिति १९.३६ प्रतिशत स्वर बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गहरु १२.९१ प्रतिशत , दृष्टिविहिन ३.२२ प्रतिशत र बहुअपाङ्गता ९.६८ प्रतिशत रहेको पाएको छ ।

अपाङ्गताहरुको जातीय आधारमा अपाङ्ग हरु ब्राम्हण हरुमा ३८.७१ प्रतिशत रहेका छन् भनेम क्षेत्री २९.०३ प्रतिशत, मगर ९.६८ प्रतिशत र दलित १२.५८ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी यस अध्ययनमा अपाङ्ग हरु जातीय आधारमा हेर्दा सामान्य रुपमा भन्दा दलित वा तल्लो वर्गमा बढी अपाङ्गता हुन्छन् भने ता पनि यस अध्ययनको क्रममा बढी अपाङ्ग बालबालिकाहरुमा ब्राम्हण, दोस्रोमा क्षेत्री र तेस्रोमा दलित रहेको पाइएको छ ।

अपाङ्ग हुनुमा अभिभावकको धारणामा भिन्न भिन्न धारणाहरु अभिभावकहरु रहेको पाइयो जसमा पूर्व जन्मको फल २२.५९ प्रतिशत चेतनाको कमी २९.०३ प्रतिशत अन्धविश्वासमा १६.१३ प्रतिशत, स्वास्थ्य सुविधाको कमीमा २२.५९ प्रतिशत र रोगबाट भन्नेमा ९.६८ प्रतिशत अपाङ्गतामा अभिभावकको धारणा पाइन्छ ।

अपाङ्गताको पारिवारि समस्याहरु हेर्दा बच्चाहरु आफ्नो दैनिक क्रियाकलाप पनि आफै गर्न नसक्ने हुदाँ अभिभावकलाई बढी समस्या परेको देखिन्छ । जस्तै यस अध्ययनको ३१ जना अपाङ्गहरुमा दिशा पिसाव आफै जानसक्ने ८०.६४ प्रतिशत रहेका छन् भने दिशा पिसाव आफै जान नसक्नेमा १९.३५ प्रतिशत रहेको पाइयो । अपाङ्गताको परिवार प्रतिको धारणालाई हेदाँ अपाङ्गताहरु बढी समय परिवार संग बस्नु पर्ने हुनाले उनीहरुलाई परिवारले गरेको व्यवहारमा ३१ जनामा एकदम कमलाई मात्र

परिवारको व्यवहारमा सन्तुष्टि रहेको पाइन्छ । जस्तै सन्तुष्टि रहने मा ९.६७ प्रतिशत रहे भने परिवारको व्यवहारमा सन्तुष्टि नमान्ने ९०.३८ प्रतिशत रहेका छन् ।

यसरी यस शोधपत्रको अध्ययन अनुसन्धान अनुसार अपाङ्ग बालबालिकाहरू अवस्था निकै नै नाजुक देखिन्छ । उनीहरूको स्वास्थ्यको क्षेत्र देखि लिएर खानपान बसाई मायाँ प्रेम शिक्षा अपाङ्ग बालबालिकालाई बञ्चित रहेको पाइन्छ । अपाङ्ग बालबालिका विरामी भयो भने अभिभावकहरू संग औषधी गर्ने चेतना छैन अर्को कुरा उनीहरूसंग आर्थिक समस्या, अन्धविश्वास, पाप, बोक्सी जस्ता कुराहरूमा अभिभावकहरू अल्भिरहेको छन् । यसरी यस २१ औं शताब्दीमा आएर पनि अपाङ्गताको स्थितिमा अन्धविश्वास ले र चेतना को कमीले जरो गाडेको देखिन्छ ।

एकातिर अपाङ्ग हुनुमा चेतना, गरीबी, रोग अन्धविश्वास, पाप संग लगेर जोडिएको छ भने अर्को तिर बालबालिका अपाङ्ग भएकोमा परिवारमा समेत समाजले तिरस्कार गरेको पाइन्छ, आर्थिक अभावका कारण आफ्नो बालबालिकालाई उपचार गर्न नसकेको र यसले गर्दा पनि अपाङ्ग बालबालिकाका अभिभावकहरू आफ्नो बालबालिकालाई समाज ल्याउन नचाहेको उनीहरू बताउँछन् । अपाङ्ग बालबालिका भएर आफू उपचार गर्न नपाएको र अपाङ्ग सम्बन्धी भएका संघ संस्था बारे पनि आफूलाई केही जानाकारी नभएको अभिभावकहरूको गुनासो रहेको छ ।

विशेष गरी नेपालमा बालबालिका अपाङ्गका सम्बन्धमा अहिले सम्म शिक्षाको अभाव स्वास्थ्य क्षेत्रमा चेतनाको कमी, मनोरंजन साधनमा कमी आवतजावतको असुविधा, अपाङ्ग पनि साङ्ग जस्तै हुन्छ, उसमा एक कुरा मात्र अभावका कारण उनीहरू अपाङ्ग हुनु पुगेका हुन उनीहरूलाई शिक्षा र सीप मूलक तालिमहरू दिन सकेका उनीहरूको जीवन सामान्य बन्न सक्छ, भन्ने चेतना पनि परिवार र समाजमा नभएकोले पनि अपाङ्ग बालबालिका देखि युवाहरू समाजबाट तिरस्कार हुन पुगेका छन् । समाज बाट तिरस्कार भएका अपाङ्गहरूलाई माथि उठाउनको लागि सरकार लगायत अपाङ्ग सम्बन्धी बनेका विभिन्न संघ संस्थाहरूको र समाज परिवार लाई शिक्षा दिनु आजको आवश्यकता हुन आउँछ ।

७.२ निष्कर्ष

बालबालिका भनेको देश विकाशका आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक पक्षका एक अभिन्न रूपमा रहेको हुन्छ । नेपाल जस्तो मुलुक जहा कुल जनसंख्याको ४३ प्रतिशत बालबालिकाहरु १४ वर्ष मुनिका छन् त्यसैले बालबालिकाको विकाश हुनु आवश्यक हुन्छ । बालबालिका भनेको चाहे अपाङ्ग बालबालिका होस चाहे ऊ साङ्ग बालबालिका होस उसको देश को विकाशको उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ । आजको बालबालिकाहरु भोलिका देश निर्माणका कर्णधार हुन उनीहरु लाई सानै देखि जस्तो शिक्षा दिन सक्थो ऊ भोली गएर देश निर्माण तेस्तै व्यक्ति बन्न सक्छ ।

बाल्यकाल मानव जीवनको प्रारम्भीक काल हो यही चरणबाट नै प्रत्येक बालकले हाँस र बोल्न सिक्दछ, बालबालिका वर्तमानका कोपिला र भोलिका सुन्दर फूलहरु हुन भने भविष्यमा राष्ट्र उठाउने काँध थाप्ने युवाहरु हुन, निश्चित रूपमा आजका बालबालिकाहरु भोलिका देशका कर्णधार हुनाले यिनीहरुको उचित संरक्षण हुनु आवश्यक हुन्छ । साङ्ग बालबालिकालाई जति देश निर्माणका लागि जिम्मेवार हुन्छ त्यति नै अपाङ्ग बालबालिकालाई पनि देश निर्माणमा जिम्मेवार रहेको हुन्छ । त्यसैले पनि अपाङ्ग बालबालिकाहरुलाई उचित शिक्षा दिक्षा र उचित संरक्षण दिनु राष्ट्र वा समाज दुवैको आवश्यक हुन आउछ ।

सबै बालबालिकाको स्वभाव एउटै हुदैन बालबालिकाको रुचि अनुसार स्वभाव अनुसार बालबालिकालाई शिक्षा दिक्षा दिएमा अपाङ्ग बालबालिकाहरु पनि साङ्ग जस्तो सामान्य जीवन निर्वाह गर्न सक्ने उनीहरुमा पाइन्छ । अपाङ्ग विकाश अपाङ्ग बालबालिकाको अधिकार हो र मानव अधिकारको पहिलो कुरा हो । कुनै समाज मानव अधिकार प्रति कतिको आस्थावान छ भनेर जाच्ने ठोस आधार आफ्नो समस्या आफै व्यक्त गर्न नसक्ने अपाङ्ग बालबालिकाहरुले त्यस बालअधिकारको कति उपयोग गर्न पाएका छन् भन्ने हो ।

बाल अपाङ्गहरुको व्यक्तिगत, सामाजिक, पारिवारिक, आर्थिक पक्षको अध्ययन गर्दा यस शोधपत्र भित्र रहेका अपाङ्ग बालबालिका हरु ०-१५ वर्ष सम्मका भएको हुदा पूर्ण रूपमा परिवारको अधिनमा रहेको पाइएको छ । साथै अभिभावक को क्षमता र विचार धारा अनुसार नै अपाङ्ग बालबालिकाहरु ले दैनिक जीवन गुजारिरहेको पाइएका

छन् । अपाङ्ग बालबालिका हरु प्राय घरमा बस्ने गरेको र यिनीहरु लाई लिएर हिड्दा धेरै समस्या आउने हुनाले अभिभावकले सकेसम्म घरमा छोडि हिडेको पाइन्छ ।

अपाङ्ग बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्र निकै नै पछाडि रहेको विभिन्न तालिकामा देखाइएको छ यी तालिका अनुसार अपाङ्गहरु शिक्षा क्षेत्रमा दयनिय रहेको पाइयो । विद्यालय जाने अपाङ्ग बालबालिक पनि विद्यालय मा धेरै हिडेर जानुपर्ने, एकलै जान सक्ने अवस्था आफ्नो नहुने र साथी संगी पनि नहुने, पढाइ प्रति अभिभावकको पनि चासो नहुनाले नियमित रुपमा विद्यालय नगएको पाइन्छ ।

अपाङ्ग बालबालिकाका अभिभावकहरु आफ्ना बालबालिका प्रति दुःखको भावना व्यक्त गरेको देखिन्छ । उनीहरु संग आफ्ना बालबालिकालाई औषधी उपचार गरेर धेरै पैसा खर्च गर्ने आर्थिक अवस्था छैन भने कुनै अपाङ्ग सम्बन्धी गैर संघ संस्था कहाँ छन कसरी रहेका छन उनीहरु के काम हुन उनीहरु लाई पनि थाहा छैन थाहा भएका लाई आफ्नो अपाङ्ग बालबालिकाहरु लगेर पालिए दिए पनि हुन्थ्यो भन्ने भावना अभिभावकमा पाइन्छ ।

अपाङ्ग बालबालिकाहरुको समुचित संरक्षण गर्नु एकातिर पारिवारिक दायित्व एवं कर्तव्य हो भने अर्को तिर समाज एवं सरकारको पनि दायित्व हो । धनी गरीबी शक्त अशक्त जोसुकै भएपनि सरकारको लागि आफ्ना जनता हुन । अपाङ्ग तर्फ परिवार एवं परिवार एक समाजले अन्धविश्वासको दृष्टिले हेर्दा उनीहरु प्रति फरक किसिमको व्यवहार गर्दा र समाजमा रहेका व्यक्तिले पनि अपाङ्ग लगायत उसका परिवारलाई अपहेलित गर्नाले समाजमा अपाङ्ग त घट्न जादैन बरु भित्री रुपमा अपाङ्गहरु बढ्न गई समाजमा नराम्रो असर पर्न जान्छ । यस तर्फ समुचित ध्यान नपुगेको खण्डमा एकातिर देशको श्रृजनाशील शक्ति नास भएर जान्छ भने अर्को तर्फ अपाङ्गतालाई अन्धविश्वासको दृष्टिले हेर्दा देशको सभ्यता र संस्कृतिमा नै कलंक लगाउने कारण बन्न जाने देखिन्छ ।

सन्दर्भसामग्री

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धि महासन्धि एवं स्वच्छिक प्रोटोकल (२०६४) असोज, प्रकाशन राष्ट्रिय अपाङ्ग महासंघ काठमाडौं, पेज ३,

अपाङ्गताको परिभाषा तथा अपाङ्गपनको निर्धारण, (२०६३) प्रकाशन राष्ट्रिय अपाङ्ग महासंघ भृकुटीमण्डप काठमाडौं, भाद्र २,

अपाङ्ग मानव अधिकार केन्द्र नेपाल बालबालिका सम्बन्धी सामग्रीको अध्ययन २०६४, नेपाल अपाङ्ग संघ मानव अधिकार केन्द्र भृकुटी मण्डप काठमाडौं पेज १२,

अन्नपूर्ण समाचारदाता(२०६४), उपचार पाए छौंरो बोल्दथ्यो,, अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक असोज २१ काठमाडौं पेज ३ सिविन रवी भवन काठमाडौं

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि र इच्छाधिन आलेख अनुमोदनको आवश्यकता २०६५ प्रकाशन महिला कानून र विकाश मञ्ज थापाथली काठमाडौं पेज १

गोरखापत्र समाचारदाता (२०६५) “अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि तीन सामग्री” गोरखापत्र दैनिक, प्रकाशन गोरखापत्र मंसिर १८ काठमाडौं सिविन रवी भवन पेज ६

नेपाल समाचार (२०६४), दाताको सहयोगले संसार देखे भए दाजुबैनी, असोज २१, कामना प्रकाशन काठमाडौं पेज ३ :सिविन रवी भवन काठमाडौं

पोखरेल वीरेन्द्र (२०६४), राष्ट्रिय अपाङ्ग महासंघ-नेपाल सूचना सञ्चार विभाग तथा समन्वयन विभाग काठमाडौं, रुपान्तरण अंक २, पेज ३

बराल प्रकाश (२०६५) अपाङ्गताले रोकेन सफलता“ कान्तिपूर दैनिक, मंसिर १७ प्रकाशन कान्तिपूर काठमाडौं पेज ३ सिविन रवी भवन काठमाडौं

विशेष शिक्षा सूचना मुलक पुस्तिका (२०६०) श्री ५ को सरकार शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय शिक्षा विभाग विशेष शिक्षा शाखा भक्तपूर पेज १७,२५

समाचारदाता नयाँ पत्रिका (२०६४) *नमुना बन्दैछन दुई दृष्टिविहिन*, आषाढ १७ नयाँ पत्रिका दैनिक प्रकाशन नयाँ पत्रिका काठमाडौं, पेज २ सिविन रवी भवन काठमाडौं,

सेजुवाल, कलेन्द्र (२०६३), *बहिरा बालबालिका पढ्नबाट वञ्चित*, नयाँ पत्रिका दैनिक, श्रावण २१, प्रकाशन नयाँ पत्रिका काठमाडौं पेज २, कीर्तिपूर केन्द्रीय पुस्तकालय काठमाडौं,

स्रोत नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोग तीन वर्षीय अन्तरिम योजना २०६४/६५-६६/०६७

श्रेष्ठ मजोज २०६५, *हातका औंला नभए पनि दुःखी छैनन् गीता अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक*, असोज ८ प्रकाशन अन्नपूर्ण काठमाडौं, सिविन रवी भवन काठमाडौं,

National Planning Commission Secretarial Singh Durbar. 2000 Draft Report A situation analysis on desability in Nepal. Submitted by New ERA, Kalopol.

अपाङ्ग बालबालिकाहरूको सामाजिक अध्ययन

हंसपूर गा.वि.स. अर्घाखाँचीको एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय
विभागअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर
तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

मधु मरासिनी

रोल नं. ३६२

परीक्षा रोल नं. २८०१४१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रिय क्याम्पस

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र

केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा मधु मरासिनीले अपाङ्ग बालबालिकाहरूको सामाजिक अध्ययन” विषयक शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र उहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

सह-प्रा. डा. केशव कुमार श्रेष्ठ

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर

मिति: २०६६/०१/२२

त्रिभूवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र
केन्द्रिय विभाग, किर्तिपूर

स्वीकृतपत्र

त्रिभूवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र अन्तर्गत श्री मधु मरासिनी 'अपाङ्ग बालबालिकाको सामाजिक एक अध्ययन विषयक शोधपत्र समाजशास्त्र विषय को स्नातकोत्तर अपाधिका लागि उचित ठहराइएकोले स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

.....
विभागीय प्रमुख
डा. ओम गुरुङ

.....
वाह्य परिक्षक
चिन्तामणि पोखरेल

.....
शोधपत्रनिर्देशक
डा. केशव कुमार श्रेष्ठ

कृतज्ञता पत्र

अपाङ्ग बालबालिकाको सामाजिक अध्ययनको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी संकायको समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि तयार पारिएको हो । यस पत्र तयार गर्नको लागि आवश्यक सल्लाह सुभाब दिनुहुने मानविकी संकायको समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्रको विभागीय प्रमुख ओम गुरुङ्ग ज्यूलाई हृदय देखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्र लेखनको लागि शुरु देखि अन्त्यसम्म आफ्ना विविध व्यस्थताका बाबजुद पनि आफ्नो अमूल्य समयलाई निरन्तर रुपमा यस शोधपत्रमा सल्लाह सुभाब नीति निर्देशन गर्दै हरबखत सहयोग गर्ने यसै विभागका आदरणीय गुरु डा. केशव कुमार श्रेष्ठ ज्यू प्रति हृदय देखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरी यस उच्च तह सम्म पुग्न हरबखत अविछिन्न रुपले प्रयासरत रहनु भएका मेरा श्रदेय बुबा आमा प्रति आभारी छु । यसै गरी शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मैले सोधेका प्रश्नहरुको उत्तर दिने साना-साना भाई बहिनी लगायत उनीहरुको अभिभावक बुबा आमा प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । विविध समस्याहरु संग जुभुदै मलाई पढन र यो शोधपत्रका लागि हरपल सहयोग पुऱ्याउने साथै आफ्ना मनोकांक्षा लाई मेरो सफलतामा समर्पण गर्दै शोधपत्र सामग्रीहरु जुटाइदिने श्रीमान गोविन्द पन्थी, भाइ रमेश, दिनेश मरासिनी र रत्नकुञ्ज मा.वि का शिक्षक रिम प्रसाद पन्थी, नरेन्द्र भलामीलाई हृदय देखि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्र का लागि आवश्यक पर्ने पुस्तक पुस्तिका पत्रपत्रिका तथा अप्रकाशित शोधपत्र उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने त्रि.वि. केन्द्रिय पुस्तकालय, साथै विभिन्न पत्र पत्रिकाहरु उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने सिविन कार्यालयलाई पनि सहयोग प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा लेखन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने कम्प्युटर टङ्कन गोविन्द पन्थी र प्रिटिङ्ग गरी सहयोग गरिदिनु हुने कियटिभ कम्प्युटर प्रति आभार व्यक्त गर्दछु

मधु मरासिनी

विषयसूची

सिफारिस पत्र	
स्वीकृत पत्र	
कृतज्ञताज्ञापन	
विषयसूची	
तालिका सूची	
	पृष्ठ
अध्याय- एक परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	१०
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	११
१.४ अध्ययनको महत्त्व	११
१.५ अध्ययन को संगठन	१३
अध्याय दुई	
साहित्यको पुनरावलोकन	१४
अध्याय तीन	
अनुसन्धान पद्धति	
३.१ अनुसन्धान क्षेत्रको छनोट र यसको औचित्य	२६
३.२ अनुसन्धानको ढाँचा	२६
३.३ अध्ययनको समग्रता र नमुना छनोट	२७
३.४ तथ्यहरुको स्रोत तथा प्रकृति	२७
३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि	२७
३.५.१ प्राथमिक स्रोत	२८
३.५.१.१ अन्तर्वार्ता	२८
३.५.१.२ अवलोकन	२८
३.५.१.३ प्रश्नावली सूची	२८

३.५.१.४ प्रमुख जानाकार व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता	२८
३.५.२ द्वितीय	२९
३.६ तथ्याङ्गको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	२९
३.७ अध्ययनको सीमा	२९
अध्याय-चार: अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक तथा जनसंख्याको परिचय	
४.१ अर्घाखाँची जिल्ला को संक्षिप्त परिचय	३०
४.१.१ क्षेत्रफल सीमान र अवस्थिति	३०
४.२ स्थानीय निकाय को विभाजन	३२
४.३ अर्घाखाँची जिल्ला का प्रमुख स्थलहरु	३२
४.३.१ पौराणिक धार्मिक स्थलहरु	३२
४.३.२ ऐतिहासिक धार्मिक स्थल	३३
४.३.३ अन्य महत्वपूर्ण स्थल हरु	३३
४.४ झरना र तालहरु	३३
४.५ हावापानी	३३
४.६ खनिज	३३
४.७ सामाजिक अवस्था	३४
४.८ आर्थिक अवस्था	३४
४.९ शैक्षिक अवस्था	३४
४.१३ यस गा.वि.स मा रहेका सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरु	३५
अध्याय पाँच:अपाङ्ग बाल बालिकाहरुको तथ्याङ्गहरु विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	३६-
५.१ अपाङ्ग बालबालिकाको शैक्षिक स्थिति	३६
५.१.१ शैक्षिक अवस्था	३६
५.१.२ उमेर को बनावट	३७
५.१.३ लैंगिक बनावट	३७
५.१.४ क्षमता को विवरण	३८
५.२ आर्थिक अवस्था	३९
५.२.१ अभिभावकको आम्दानी विवरण	३९

५.२.२ अभिभावक को पेशा विवरण	४०
५.२.३ पारिवारिक बनोट	४१
५.२.४ अपाङ्गता को प्रकृति	४२
५.२.५ जातीय आधार मा अपाङ्गता	४३

अध्याय छ : सामाजिक र आर्थिक समस्याहरू र अपाङ्गतामा देखापरेका व्यक्तिगत पारिवारिक समस्या

६.१ अपाङ्गता प्रति समाजको दृष्टिकोण	४४
६.१.१ अपाङ्ग हुनाको कारणबारे अभिभावकको धारणा	४४
६.१.२ अपाङ्ग प्रति परिवारका सदस्यले गर्ने व्यवहार	४५
६.१.३ अपाङ्ग बालबालिका प्रति छिमेकी ले गर्ने व्यवहार	४५
६.१.४ समाजबाट अपाङ्ग परिवार प्रति गर्ने गरेको व्यवहार	४६
६.२ अपाङ्ग बालबालिका को सामाजिक,	४६
६.२.१ आर्थिक, पारिवारिक, समस्या	४६
६.३ सरसफाई	४८
६.४ अपाङ्गको परिवार प्रतिको धारणा	४८
६.५ घरमा कोही नहुदाँ को अवस्था	४९
६.६ अपाङ्ग बालबालिका को स्वभाव:	४९
६.७ मनोरञ्जन	४९
६.८ आर्थिक समस्या-	५०
६.९ सामाजिक समस्या:-	५०
अध्याय: ७ सारांस निष्कर्ष र सुझावहरू	५७
७.१ सारांस	
७.२ निष्कर्ष	५५
सन्दर्भसामग्री	६१

तालिका सूची

तालिका १ : अपाङ्ग बालबालिका को शैक्षिक स्थिति	३६
तालिका २ : उमेरको आधारमा	३७
तालिका ३ : लैंगिक बनावट	३७
तालिका ४ : क्षमता को विवरण	३८
तालिका ५ : अभिभावक को आम्दानी विवरण	३९
तालिका ६ : अभिभावक को पेशा विवरण	४०
तालिका ७ : पारिवारिक बनोट	४१
तालिका ८: अपाङ्गता को प्रकृति	४२
तालिका ९ जातीय आधार मा अपाङ्गता	४३
तालिका १० : अपाङ्ग हुनाको कारणबारे अभिभावकको धारणा	४४
तालिका ११: पारिवारिक समस्या	४७
तालिका १२ : अपाङ्गको परिवार प्रतिको धारणा	४८

अपाङ्ग बालबालिकाको सामाजिक अध्ययन

(हंसपूर गा.वि.स. अर्घाखाँची जिल्ला)

व्यक्तिगत विवरण:- बालबालिका तथा अभिभावक

नाम थर: गाउँ

लिङ्ग: परिवार संख्या

उमेर

शिक्षा

सि.न.	नाम	उत्तरदाताको सम्बन्ध	लिङ्ग	उमेर	शैक्षिक स्थिति	पेशा	कैफियत

१. तपाईंको बालबालिकाको शारीरिक रूपमा कुन अङ्ग अपाङ्ग वा अशक्त छ ?

१..... २.

३..... ४.

२. यो के कति कारणअपाङ्ग भएको हो ?.

३. अपाङ्ग कुन उमेरमा हुनु भयो

.....

४. यसको उपचार गर्नु भएको कि भएन ?

क. भयो ख. भएन

५. यदि गर्नु भएको छैन भने किन?

.....

६. यदि उपचार परिवारबाट भयो कि कुनै संघ संस्थाबाट ?

क. परिवार ख. संघ संस्था

७. यदि संघ संस्थाबाट भएको हो भने कुन संस्था हो ? कहाँ छ ?

क.

ख.

ग.

घ.

८. आफै उपचार गर्न नसक्ने भएर संघ संस्थालाई भन्नु भयो कि किन?

.....

९. तपाईंको बच्चा अपाङ्ग भएकोमा के मा बढी दुःख लाग्छ ?

क.....

ख.

१०. अपाङ्ग छु भन्दा भन्दै पनि आफूलाई केही गर्न सक्छु जस्तो लाग्छ, लाग्दैन ?

क.लाग्छ ख.लाग्दैन

११. यदि लाग्छ भने कस्तो कस्तो काम गर्न सक्छु जस्तो लाग्छ ?

क..... ख.....

ग. घ.

१२. आफूसरहको साथीहरु भेट्दा वा खेल्नहेको देख्दा कस्तो अनुभव हुन्छ ?

.....

१३. तपाईं बाटोमा हिडिरहेको बेला समाजका व्यक्ति (केटाकेटी) ले जिस्काउँछन्?

क जिस्काउँछन्

ख. जिस्काउँदैनन्

१४. यदि जिस्काउँछन भने के भनेर जिस्काउँछन ?

क.....

ख.....

१५. औषधी उपचार गराउनु अघि कुनै धामी, भाँगी कहाँ देखाउनु भएको छ कि छैन ?

क. छ

ख. छैन

१६. यदि छ भने किन ?

क. कसैको शंका लागेर

ख. धर्ममा विश्वास लिने भएर

ग. पूर्व जन्मको पाप हो ?

घ. अन्य

१७. तपाईंको घरमा काम हुदाँ आफूले सकेको काम सहयोग गर्नु हुन्छ कि हुदैन?

क. गर्छु

ख. गर्दिन

१८. सहयोग गर्नु हुन्न भने किन ?

.....

१९. बच्चा अपाङ्ग भएकोमा केही समस्या भोग्नु परेको छ छैन?

क. छ

ख. छैन

२०. यदि छ भने कस्तो समस्या भोग्नु भएको छ ?

क.

ख.

२१. आफ्नो बच्चा अपाङ्ग भएर भोगेको समस्या समाज वा व्यक्ति नातेदार कसैलाई व्यक्त गर्नु भएको छ वा छैन?

क. छ

ख. छैन

२२. व्यक्त गर्नु भएको छ भने किन

.....

२३. अपाङ्ग व्यक्तिलाई समाजका विभिन्न कार्यक्रममा समावेश गराउनु पर्छ वा पर्दैन ?

क. पर्छ

ख. पर्दैन

२४. यदि समावेश गराउनु पर्दैन भने किन ?

क. अपाङ्गले समाजको लागि केही गर्ने होइन् ।

ख. अपाङ्गलाई समाजप्रति चासो हुदैन ।

ग. कमजोर व्यक्ति समाजलाई आवश्यक पर्दैन ।

२५. तपाईंको अनुभवमा अपाङ्गप्रति समाजको धारणा कस्तो पाउनु भएको छ ?

.....

२६. कस्तो सुविधा वा अवसर दिएमा अपाङ्ग बालबालिकाहरुको आत्म विश्वास बढ्छ जस्तो लाग्छ ?

क. शिक्षा

ख. खेलकुद

ग. स्वास्थ्य

घ. अन्य अवसर

२७. तपाईं अपाङ्ग भएको कारण कस्तो किसिमको अनुभव गर्नु हुन्छ ?

.....

२८. अपाङ्गताको परिवारलाई समाजले कसरी हेर्ने गर्छ ?

क. पूर्व जन्मको फल

ख. चेतनाको कमी

ग. अन्धविश्वास

घ. स्वास्थ्य सुविधाको कमी

२९. घर परिवार वा समाजका तपाईंको कस्तो सम्बन्ध छ ?

क. अरु भन्दा भिन्नै प्रकार

ख. समाज घरका अरु व्यक्ति सरह

ग. बच्चाको जस्तै

घ. अन्य

३०. अपाङ्ग नानीलाई कसरी हेरचाह गर्नुहुन्छ ?

.....

३१. अपाङ्ग बालबालिका हुनुमा व्यक्ति परिवारको मात्र समस्या हो कि समाजको पनि ?

३२. यदि अपाङ्गता समस्या हो भने अपाङ्गताबारे के गर्नुपर्ला ?

.....

३३. तपाईंको आमा बुवाले अरु भाई, बैनी, दिदी, दाजु भन्दा तपाईंलाई फरक व्यवहार गर्नुहुन्छ हुन्छ

क. हुन्छ

ख. हुन्छ

३४. यदि फरक व्यवहार गर्नुहुन्छ भने कस्तो कुन बेला फरक व्यवहार गर्नुहुन्छ ?

.....

३५. अपाङ्ग बालबालिका सामाजिक अन्धविश्वास वा उपचारको कमीले गर्दा अपाङ्ग भए जस्तो लाग्छ भने के गर्नु पर्ला ?

क.....

ख.....

३६. तपाईंको विचारमा अपाङ्गतालाई माया बढि आवश्यक देख्नु हुन्छ कि अवसर ?

क.....

ख.....

ग.....

३७. तपाईंको सपाङ्ग बच्चालाई जस्तै अपाङ्ग बच्चालाई पनि पढाउनमा चासो देखाउनु भएको छ कि छैन ?

क. छ ख. छैन

३८. यदि चासो देखाउनु भएको छैन भने किन ?

क. अपाङ्गले पढेपनि केही गर्न सक्दैनन् भनेर, ख. खर्चको प्रतिफल नआउने हुनाले,

ग. अपाङ्ग पछिको साहारा नहुने हुनाले, घ. बढी समय चाहिने हुनाले,

३९. तपाईंको विचारमा अपाङ्ग बालबालिकालाई राम्रोसँग शिक्षा, दिक्षा दिन सकेको खण्डमा भविष्यमा आफ्नो खुट्टामा उँभिन सक्छ जस्तो लाग्छ ?

क. लाग्छ ख. लाग्दैन

४०. यदि लाग्दैन भने किन ?

.....

४१. तपाईंको नानी विद्यालय जान आउन आफै सक्छ वा सक्दैन ?

क. सक्छ ख. सक्दैन

४२. यदि सक्दैन भने कसरी ल्याउने लैजाने गर्नुहुन्छ ?

क. बोकेर

ख. हातमा डोच्याएर

ग. साथीभाईको सहयोगले

घ. दिदी, बैनी, दाजु, भाईको सहयोगले

४३. तिमीलाई विद्यालयमा चाहिने आवश्यक सामग्री आफै तयार गर्छौ ?

क. गर्छु

ख. गर्दिन

४४. यदि गर्देनौ भने तिमिलार्ई कसले सहयोग गर्छ ?

.....

४५ तपाईंको बालबालिका अपाङ्गता भएको हुँदा तपाईंको आर्थिक स्थितिमा कस्तो असर परेको छ ?

क. अति

ख. मध्यम

ग. न्यून

घ. शून्य
